

Documenten betreffende de Orde van Prémontré, verzameld door Merselius van Macharen in 1445

SUMMARIUM

In regia Hagae Comitis bibliotheca iam diu asservatur *Liber statutorum necnon de origine et institutione ordinis Praemonstratensis* (hs. 128 G. 21), compositus a Merselio de Macharen, tunc temporis praeposito Bedeburgensi et postea (1457-1461) abbate monasterii Bernensis.

Hic codex parva quaedam *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis* esse videtur. Continet enim 1. regulam B. Augustini; 2. instituta patrum Praemonstratensis ordinis anno 1290 edita; 3. privilegia a summis pontificibus eidem ordini concessa; 4. decreta in generali capitulo promulgata, ex quibus nonnulla usque ad hunc diem latuerunt; 5. indicem abbatiarum ordinis bene digestum et in pervetusto exemplari innixum; 6. brevem compilationem de vita S. Norberti; 7. pauca ex annalibus canonicorum regularium; 8. qualiter visitentur sorores ordinis nostri. Postremo electionem praepositi Cappenbergensis anno 1445 mensis aprilis die 17 factam renuntiat.

Ex hoc libello intellegi potest abbatiam Bernensem quinto decimo mediante saeculo in iis versatam esse, quae Praemonstratensium studia excitabant, atque emendandis moribus, cum in domo propria, tum aliis in locis, operam tribuisse.

Inleiding

W. HOEVENAARS O. PRAEM¹⁾), oud-archivaris van de abdij van Berne te Heeswijk en ijverig medewerker van het tijdschrift *Archief van het Aartsbisdom Utrecht*²⁾), publiceerde hierin oorkonden over het premonstratenzer nonnenklooster van Zennewijnen³⁾. In een voetnoot⁴⁾

¹⁾ Willibrordus Hoevenaars, geboortig uit Valkenswaard, was lid van de abdij van Berne van 1862 tot zijn dood in 1916.

²⁾ *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*. Utrecht 1875-1957.

³⁾ *Idem*, deel XIV (1886), blz. 417-464; deel XV (1887), blz. 75-107, 213-238.

⁴⁾ *Idem*, deel XIV, blz. 421.

schreef hij iets over een handschrift uit 1445 «zeer waarschijnlijk hetzelfde dat voorkomt op de *Catalogus van manuscripten* en dit jaar (januari 1886) te Antwerpen verkocht». In het vervolgartikel, een jaar later verschenen, plaatste hij dit P.S. «Het oorspronkelijk hs. van het jaar 1445... is werkelijk in januari dezes jaars (1886) te Antwerpen verkocht. Het is thans in het bezit van de boekhandelaar C. van Leeuwen te Leiden, die de goedheid had ons inzage ervan te veroorloven»⁵⁾.

Zijn jongere confrater en medewerker, G. VAN DEN ELSSEN⁶⁾, heeft het toen met zorg ingekeken en er uitvoerige aantekeningen over opgeschreven in zijn *Diarium*, dat als hs. in het abdijarchief te Heeswijk wordt bewaard⁷⁾. Hij deelt daar het volgende mede: «Den 22 en 23 juli 1886 is hier geweest de boekhandelaar Van Leeuwen uit Leiden met een klein boekje. Het is onlangs door hem op een publieke veiling in nov., dec. of jan. te Antwerpen voor 50 francs gekocht uit de collectie van Van Straelen».

In het artikel *Lotgevallen van de boekerij van de Abdij van Berne*⁸⁾ heeft A.W. VAN DEN HURK O. PRAEM. ruime aandacht geschonken aan dit handschrift, zich daarbij vooral baserend op de aantekeningen van VAN DEN ELSSEN.

Het manuscript is terecht gekomen in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage en staat daar aldus geklasseerd: *hs. 128 G. 21 Liber Statutorum necnon de origine et institutione Ordinis Praemonstratensis*. Het werd in 1898 door deze bibliotheek aangekocht⁹⁾. Sinds 1980 is het archief van de abdij van Berne in het bezit van een kopie op film en van lichtdrukken van de volledige tekst.

De oorspronkelijke eigenaar van het handschrift

Op het eerste blad van het handschrift staat aan de keerzijde *Liber monasterii Bernensis ordinis Premonstratensis prope Huesden*. Maar met kleinere letters staat daaronder *Liber fratris Merselii de Macharen, professi religiosi monasterii Bernensis, ad presens humilis prepositi Bedeburgensis ordinis Premonstratensis anno 1445 in profesto beate Marie Magdalene (21 juli). Oretis pro eo*.

⁵⁾ *Idem*, deel XV, blz. 237.

⁶⁾ Gerlacus van den Elsen, geboortig uit Gemert, was lid van de abdij van Berne van 1869 tot zijn dood in 1925.

⁷⁾ A.A.B. (= Archief van de abdij van Berne), afd. I, VII G, blz. 25-37.

⁸⁾ *Varia Historica Brabantica*, deel VIII, 's-Hertogenbosch 1979, blz. 211-243.

⁹⁾ Volgens een aan het ms. toegevoegde aantekening.

Merselius van Macharen is de oorspronkelijke eigenaar. Dit blijkt nader uit zijn eigen aantekeningen hier en daar ter bladvulling gemaakt. Zo staat op fol. 102 te lezen *Liber Statutorum ordinis Premonstratensis fratris Merselii de Macharen prepositi Bedeburgensis*. En een bladzijde daarvoor geeft hij belangrijke data uit zijn leven. Daar vertelt hij, dat hij op 29 oktober 1412, 's-middags om drie uur, de klerikale tonsuur heeft ontvangen uit handen van de dominicaan mgr. Mathias¹⁰⁾ titulair bisschop van Budua in Dalmatië, wijbisschop van Fredericus van Blankenheim¹¹⁾, sinds 7 juli 1393 bisschop van Utrecht. Merselius noemt zich daar de zoon van Ludovicus van Macharen.

Volgens dezelfde aantekeningen is hij twaalf jaar later, op 21 maart 1424, als novice van de abdij van Berne door magister Gijsbertus Albout ingekleed.

Omdat hij laat tot het kloosterleven geroepen was, kon hij reeds na twee jaar, op zaterdag na Pinksteren in het jaar 1426, priester worden gewijd. Hij ontving de priesterwijding uit handen van de karmeliet Henricus¹²⁾, titulair bisschop van Rose, eveneens in Dalmatië gelegen. Deze was tijdens het Utrechtse schisma¹³⁾ wijbisschop van Zweder van Culemborg¹⁴⁾, die door de paus sinds 6 februari 1425 tot bisschop van Utrecht was aangewezen.

In 1435, in het eerste jaar van het abbatiaat van Petrus van Hemert, heeft Merselius van Macharen namens zijn abt de annaten «ad summam triginta florenorum auri» aan de pauselijke thesaurier te Florence ter hand gesteld¹⁵⁾.

Behalve uit de aantekeningen uit het hs. zelf, weten we uit de archivalia van Bedburg, dat deze Merselius proost is geweest van het adellijke norbertinessenklooster van Bedburg nabij Kleef. In de lijst van proosten, die L.A.J.W. BARON SLOET heeft opgenomen in zijn boek *Het hoog-*

¹⁰⁾ J.F.A.N. WEIJLING, *Bijdrage tot de geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht*, in *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, deel 70 (1951), blz. 189.

¹¹⁾ Fredericus III van Blankenheim was bisschop van Utrecht van 1393 tot 1423. Zie: R.R. POST, *Geschiedenis der Utrechtsche Bisschopsverkiezingen tot 1535*, Utrecht 1933, blz. 123-126; G. BROM, *Frederik van Blankenheim*, in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel I, Leiden 1911, kolom 367-369.

¹²⁾ J.F.A.N. WEIJLING, *o.c.*, blz. 203.

¹³⁾ R.R. POST, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, deel II, Utrecht/Antwerpen 1957, blz. 2-18.

¹⁴⁾ R.R. POST, *Geschiedenis der Utrechtsche Bisschopsverkiezingen tot 1535*, blz. 128-160. GIBBERT BROM, *Archivalia in Italië*, deel I *Rome, Vaticaan Archief*, 's-Gravenhage 1908, regist nr. 822, blz. 285.

¹⁵⁾ A.A.B., afd. I, III H.

adelijk, vrij wereldlijk Stift te Bedbur bij Kleef en zijne Juffers¹⁶⁾, staat ook «Marcelis van Marcharen» vermeld. In twee oorkonden, de ene van 24 maart 1441 en de andere uit het jaar 1447, wordt hij met name genoemd. Het is slechts bij benadering vast te stellen van wanneer tot wanneer hij proost in Bedburg is geweest. In 1437 was hij reeds proost in Bedburg. Dit blijkt uit het feit, dat hij in juni van dat jaar als deelnemer aan het Concilie van Bazel is aangenomen¹⁷⁾. En in 1453 is hij niet meer in Bedburg, omdat de naam van zijn opvolger in een stuk van 16 april van dat jaar wordt genoemd. Deze opvolger heette Johan van Bell¹⁸⁾.

In het archief van de abdij van Berne komen nog de volgende stukken voor, die op Merselius van Macharen betrekking hebben¹⁹⁾. Zo weten we, dat Peter van Hemert, abt van Berne van 1435 tot 1457²⁰⁾, aan Merselius van Macharen in 1444 de proosdij van Maarsbergen²¹⁾ heeft toegezegd voor de tijd van tien jaar «na uytgange der jaren ons lieves medebroeders Heren Geerts die Greve²²⁾, op dese tijt bezitters ende rectoires des voirgenoemdes ons hoofs van Meersberch». Aan deze brief zit de goedkeuring bevestigd van Johannes, abt van Prémontré²³⁾. Of Merselius inderdaad van Bedburg naar Maarsbergen is verhuisd is niet met zekerheid vast te stellen. Maar het is wel zeer waarschijnlijk, omdat in enkele necrologia van hem gezegd word dat hij proost is geweest in Maarsbergen, maar daar veronderstelt men dat zijn verblijf in Maarsbergen voorafging aan dat in Bedburg²⁴⁾. Het is heel aannemelijk, dat hij de beloofde tien jaren van 1447 tot 1457 in Maarsbergen heeft doorgebracht. Als proost van Maarsbergen heeft hij dan deelgenomen aan de visitatie van de abdij van Mariënweerd op 26 maart 1454²⁵⁾. In

¹⁶⁾ L.A.J.W. BARON SLOET, *Het hoogadelijk, vrij wereldlijk Stift te Bedbur bij Kleef en zijne Juffers*, Amsterdam 1879.

¹⁷⁾ *Monumenta conciliorum generalium saec. XV*, tom. II, blz. 977.

¹⁸⁾ L.A.J.W. BARON SLOET, o.c., blz. LXXIV.

¹⁹⁾ A.A.B. *Kopieboek I*, blz. 205-207.

²⁰⁾ N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, deel II, Straubing 1952, blz. 278.

²¹⁾ Maarsbergen ligt in de provincie Utrecht (Nederland), ten zuiden van Amersfoort.

²²⁾ N. BACKMUND, o.c., deel II, blz. 278.

²³⁾ Johannes. Zie: J.B. VALVEKENS, *Acta et Decreta Capitulum Generalium Ord. Praem.*, Averbode 1966, blz. 128, 130.

²⁴⁾ In het A.A.B. berusten enkele necrologia in handschrift van L. BOSCH, C. VAN GRINSVEN, L. THEONVILLE en G. VAN DEN ELSSEN. Ook W. HOEVENAARS, in *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, deel 18 (1890), blz. 123, vergist zich hierin, maar in deel 19 (1892), blz. 174 schrijft hij, dat «Marcelius van Macheren, proost van Maarsbergen, door paus Calistus III tot abt verheven was».

²⁵⁾ W. HOEVENAARS, *Bijdrage tot de geschiedenis van de abdij Mariënweerd*, overdruk uit *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, delen 21-25 (1894-1898), blz. 74 en 115.

1457 bedankt Petrus van Hemert als abt van Berne om proost in Maarsbergen te worden²⁶), terwijl Merselius van Macharen hem dan opvolgt als abt van Berne. De pauselijke benoemingsbul (van paus Calistus III) is aldus gedateerd: *Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno Incarnationis Dominicae 1457, octavo Idus Februarii, pontificatus nostri anno tertio* (6 februari 1458)²⁷). Hij is slechts enkele jaren abt van Berne gebleven. Het was geen gemakkelijke taak, want de abdij stond er materieel voortdurend slecht voor. Zo weten we, dat de abdij in zijn tijd gedurende vele jaren de verplichte bijdragen aan de orde niet heeft afgedragen²⁸). In een besluit van het generaal kapittel van 1460 worden de abten van Berne en Mariënweerd uitdrukkelijk tot betalen aangemaand. Het jaar daarop, in 1461, doet Merselius afstand van zijn abbatiaat. Paus Pius II stelt hem aan tot pastoor van Oudheusden als opvolger van Alexander van Os, die op zijn beurt tot abt van Berne wordt aangesteld²⁹). Op 2 september 1464 is Merselius van Macharen als pastoor van Oudheusden gestorven³⁰).

De schrijver van het handschrift

Merselius van Macharen is ongetwijfeld de verzamelaar geweest van alles wat in het handschrift is opgenomen. Maar hij heeft het voor het overgrote deel door een ander op perkament laten kopiëren in een mooi en duidelijk schrift. Hij had daartoe een zekere Simon van Kleef, een kloosterling van het Mariaconvent te Gaesdonck bij Goch, bereid gevonden. Zijn achternaam was Bermen, maar hij was uit Kleef afkomstig. Hij is waarschijnlijk in 1437 in Gaesdonck ingetreden³¹).

Gaesdonck was een klooster van reguliere augustijner kanunniken, dat zich in 1407 bij het kapittel van Nuis (Neuss bij Keulen) had aangesloten. In de jaren 1428 en 1429 voerden de leiders van de kapittels van Windesheim en Nuis onderhandelingen, om tot een fusie te komen. Nuis verlangde sinds 1400 naar deze vereniging. Men leefde er toen reeds

²⁶) A.A.B., *Kopieboek I*, blz. 227.

²⁷) GIBBERT BROM, o.c., regest nr. 167, blz. 63. A.A.B., *Kopieboek I*, blz. 225.

²⁸) J.B. VALVEKENS, o.c., blz. 141.

²⁹) A.A.B., *Kopieboek I*, 232-234.

³⁰) L.H.C. SCHUTJES, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, deel V, St. Michielsgestel 1876, blz. 464.

³¹) G. HÖVELMANN, *Über den Einzugsbereich des Augustiner-Chorherren-Klosters Gaesdonck in Landschaft und Geschichte, Festschrift für Franz Petri*, Bonn 1970, blz. 266-284.

volgens de geest van Windesheim en in de sfeer van de Moderne Devotie. De definitieve vereniging van Nuis, en daarmee van Gaesdonck, met Windesheim kwam in 1430 tot stand. Op de pauselijke goedkeuring moest men nog tot 1454 of 1455 wachten³²⁾.

Een van de activiteiten van de congregatie van Windesheim bestond in het kopiëren van handschriften voor eigen gebruik en tegen betaling voor anderen. Pater B. KRUITWAGEN heeft daar veel studie van gemaakt³³⁾. Samen met de Broeders van het Gemene Leven ontwikkelden de Windesheimers een eigen schrift, door KRUITWAGEN *fratersschrift* genoemd. Onder de vele soorten komt de *bastarda* voor, ook wel *brevitura* geheten. Het schrift van Simon van Kleef vertoont wonderveel overeenkomst daarmee.

Omdat het eigen schrift van Merselius van Macharen minder fraai was, getuige de korte aantekeningen van zijn hand in dit ms., was het zeer verstandig van hem, dat hij het kopieerwerk overliet aan een beroeps- of loonschrijver uit het nabije Gaesdonk. Slechts één langere tekst is door een andere hand op vrij gebleven lege bladzijden geschreven. Het betreft een bul van paus Pius II *datum Rome apud sanctum Petrum anno Incarnacionis Dominice 1464 quarto kalendas Junii, pontificatus nostri anno sexto (29 mei 1464)*. Dan is Merselius reeds in zijn laatste levensjaar te Oudheusden. De folio's 79 tot en met 86, zijn in een veel kleinere letter uitgevoerd en maken ook de indruk door een andere hand geschreven te zijn. Mogelijk heeft Simon van Kleef deze acht bladen door een confrater laten beschrijven.

Het handschrift naar het uiterlijk bezien

Het ms. van Merselius van Macharen is een in bruin leer ingebonden boekje, in klein octavo, 16 1/2 × 12 cm groot. Het telt 104 perkamenten bladen en dus 208 bladzijden van 16 × 12 cm. De bladspiegel is aanmerkelijk kleiner. Aan de buitenkant van elke bladzijde is een margo aangehouden van 2 1/2 cm, die vóór het beschrijven van de bladzijden door een dunne streep was aangegeven. Aan de onderkant van elke bladzijde bleef zelfs 3 1/2 cm onbenut.

De rug van het boekje is voorzien van vijf ingedrukte sierstempels. In

³²⁾ R.R. POST, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, deel II, blz. 102-103, en *The Modern Devotion*, Leiden 1968, blz. 505-506.

³³⁾ B. KRUITWAGEN, *Laat-middeleeuwse paleografica, paleotypica, liturgica, kalendaria, grammaticalia*, 's-Gravenhage 1942, blz. 25-78.

de tweede vierkante stempel staan de woorden *Varia O.N. Praem. M. SS. 1445* (*Varia ordinis nostri Praemonstratensis manu scripta 1445*).

De voornaamste beginletters van de teksten zijn in blauw en rood uitgevoerd en met allerlei krullen daaromheen versierd. Verder is de tekst met zwarte inkt geschreven, alleen de opschriften van de hoofdstukken en de onderverdelingen zijn in rode inkt.

Bij het inbinden heeft men een randje van de bladen afgesneden, waardoor hier en daar de door een latere hand toegevoegde aantekeningen moeilijk te ontcijferen zijn.

Het handschrift was aanvankelijk niet gepagineerd. Een hedendaagse hand heeft een foliëring aangebracht voor de laatste 102 bladen. Er gaan nog drie ongepagineerde beschreven bladzijden aan vooraf.

Een kort overzicht van de inhoud

Het colofon van de eigenlijke tekst luidt aldus: *Explicit liber Statutorum necnon et de institutione sive de origine candidi ordinis scilicet Premonstratensis, quem beata virgo Maria, mater eiusdem ordinis precipua, divinitus premonstravit, cum privilegiis a summis pontificibus eidem ordini collatis. Scriptus per manus Symonis Clivis, humilis peccatoris conventualis minimi fratrum canonicorum regularium ordinis beati Augustini ecclesie sancte Marie in Gaesdonck prope Goch, Coloniensis dyocesis, anno incarnationis Domini millesimo quadringentesimo quadragesimoquinto ipso die octava apostolorum Petri et Pauli. Orate pro eo propter Deum.*

Hieruit zou men kunnen opmaken, dat de inhoud voornamelijk uit twee delen bestaat:

Deel I Liber Statutorum, dat weer uit twee hoofdstukken bestaat:

A Regula beati Augustini episcopi

B Instituta patrum abbatum Premonstratensis ordinis

Deel II Liber de institutione sive de origine candidi ordinis

A Institutio sive origo candidi ordinis

B Privilegia et confirmaciones ordinis

Er waren aanvankelijk vooraan en middenin bladen vrij gehouden voor latere aanvullingen. G. VAN DEN ELSEN vermoedde, dat de eerste zes bladen bestemd waren voor een maandkalender. Het is er blijkbaar niet van gekomen. De lege bladzijden zijn voor geheel andere teksten benut. Dit geldt ook voor de overige vrijgehouden pagina's. Daarop is een aantal, mogelijk later gevonden, pauselijke bullen overgeschreven. Er

staat boven *Incipiunt alia privilegia ad utilitatem ordinis nostri scripta ad episcopos et prelatos*, ofschoon op de voorafgaande bladzijden geen privilegia te vinden zijn.

Het functioneren van het handschrift in de abdij van Berne

Het is niet bekend met welke bedoelingen Merselius van Macharen dit handboek van de premonstratenzer orde heeft samengesteld en laten kopiëren. Was het misschien in opdracht van zijn toenmalige aktieve abt Petrus van Hemert? Het is in ieder geval een echt abdijboek geworden. Boven het oorspronkelijk eerste gedeelte, dat met de regel van Augustinus begint, zijn door een beslist latere hand de woorden geplaatst *Abbatiae Bernensis*. En ook de titel van het hele boekje, die wonderlijk genoeg op de keerzijde van het eerste blad is geschreven, wijst daarop.

Het boekje is niet onbenut in de kast blijven liggen. Prelaat ADRIANUS VAN VEEN (1584-1606) gebruikte het voor het samenstellen van een abdiijencatalogus³⁴). In diezelfde tijd heeft ARNOLDIS VAN VESSEM³⁵), kloosterling van Berne, grote delen uit dit ms. overgeschreven. Helaas zijn slechts een klein aantal bladzijden van zijn kopie bewaard gebleven. Deze VAN VESSEM mag onder de historici van Berne worden gerekend. Van hem bleef o.a. het *Necrologium Bernense*³⁶), tevens martyrologium, bewaard. Daarin is ook de regel van Augustinus, voor de lezing in het kapittel bestemd, te vinden. De Bernenses leefden in zijn dagen nog in de hoop, het normale abdiyleven in Berne te kunnen herstellen³⁷).

Toen dit al spoedig onmogelijk bleek, ijverde prelaat Jan Moors³⁸) voor de overplaatsing van de abdij naar 's-Hertogenbosch. In die dagen was er weer een confrater, PETRUS ROOVERS³⁹), die zich voor de geschiedenis van zijn abdij en zijn orde interesseerde. Hij heeft het handschrift van Merselius van Macharen naarstig bestudeerd en er veel uit overgeschreven. Hij vulde zijn verzameling pauselijke bullen, die hij

³⁴) Deze catalogus komt verderop nog aan de orde.

³⁵) Arnoldus van Vessem, geboortig van Tilburg, was lid van de abdij van Berne van 1564 tot zijn dood in 1608. Gedurende zijn laatste levensjaar was hij abt van zijn abdij.

³⁶) Het A.A.B. bezit een fotokopie van dit ms. Het origineel berust in het Archief van het aartsbisdom Mechelen.

³⁷) Zelfs de opvolger van Arnoldus van Vessem, abt Joannes Vercuylen (1608-1621) leefde aanvankelijk nog in de hoop naar Berne bij Heusden te kunnen terugkeren. Zie: A.W. VAN DEN HURK, *Berne in de branding tijdens de tachtigjarige oorlog*, in *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, jrg. 8 (1966), blz. 10.

³⁸) Jan Moors was abt van de abdij van Berne van 1621 tot 1641.

³⁹) Petrus Roovers was lid van de abdij van Berne van 1622 tot zijn dood in 1636.

van Merselius had overgenomen, aan met vele andere, die hij in bullaria van de Belgische abdijen had aangetroffen. Hij heeft bij het overschrijven van het hs. van Merselius soms een andere en betere kopie van de originelen voor zich gehad. Waar in het Bernse handschrift staat *Incipit liber de Institutione*, schrijft hij *Incipit scriptum de Institutione*, en hij kent de naam van paus Syricius, terwijl met hs. van Merselius er zich vanaf maakt door in plaats van de naam *etc.* te schrijven.

De abdij van Berne is helaas niet meer in het bezit van dit voor haar zo waardevolle hs. Tijdens het verblijf van de centrale leiding van de abdij te Vilvoorde⁴⁰⁾ moet daar dit boekje, samen met andere geschriften van Berne, met name het reeds genoemde *Necrologium Bernense* van ARNOLD VAN VESSEM, in vreemde handen zijn terecht gekomen. Het was van toen af onvindbaar, tot het op de reeds genoemde veiling te Antwerpen in 1886 weer opdook.

De achtergrond waartegen het handschrift van 1445 moet worden gezien

Door de contacten met Gaesdonk heeft Merselius van Macharen van nabij kennis kunnen nemen van de zogenaamde observantiebeweging, die van Windesheim was uitgegaan en in zijn dagen haar invloed in heel West-Europa deed gelden. «Het streven naar observantisme werd in de eerste helft van de vijftiende eeuw een West-Europees kerkelijk verschijnsel. Wat in de Nederlanden gebeurd is, was daarom slechts een onderdeel, ofschoon het hier een spontane groei heeft gehad en er van hier veel stimulans op anderen is uitgegaan»⁴¹⁾.

Deze observantiebeweging is ook aan de orde van Premonstret niet ongemerkt voorbijgegaan. In deze orde spreekt men evenwel in plaats van observantisme liever van reformatio, die, in tegenstelling tot kloosters van andere orden, hier niet leidde tot het vormen van een congregatie of tot het aansluiten bij een buitenlandse afdeling⁴²⁾. Zo ontstond met de hulp van Windesheim in 1446 bij de benedictijnen de congregatie van Bursfeld⁴³⁾ en bij de cisterciënzers in diezelfde tijd de congregatie van Sibculo⁴⁴⁾.

⁴⁰⁾ De abdij van Berne had een refugiehuis te Vilvoorde bij Brussel van 1649 tot 1798.

⁴¹⁾ R.R. POST, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, deel II, blz. 117, en *The Modern Devotion*, blz. 515.

⁴²⁾ R.R. POST, *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van ca. 1500 tot ca. 1580*, Utrecht/Antwerpen 1954, blz. 264.

⁴³⁾ M.D. KNOWLES, *De Kerk in de Middeleeuwen II*, Hilversum 1968, blz. 326. E. DELARUELLE, E.R. LABANDE, P. OURLIAC, *L'Église au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire*, in *Histoire de l'Église*, deel 14 (1964), blz. 1055.

Een van de voornaamste reformatoren van Windesheim was ongetwijfeld JOHANNES BUSCH⁴⁵). Deze liet twee geschiedkundige werken na⁴⁶), waarvan het tweede, *Liber de Reformatione monasteriorum diversorum ordinum*⁴⁷), geheel gewijd is aan de geschiedenis van het hervormen van de kloosters, ook bij de premonstratenzers. Hij had daarbij de steun van kardinaal Nicolaas van Cusa, gewezen leerling van de school van de Broeders van het Gemene Leven te Deventer⁴⁸). Deze stuitte in Nederland nogal op tegenstand⁴⁹).

Reeds in 1443 werd het norbertinessenklooster te Keulen door aartsbisschop Theodoricus van Moers hervormd⁵⁰). Het O.L.Vrouweklooster van Maagdenburg werd in 1446 door Johan Busch hervormd met hulp van o. a. kloosterlingen uit de nabij Groningen gelegen abdij van Wittewierum⁵¹). Op 3 juli 1451 vaardigde kardinaal Nicolaas van Cusa bij zijn reis door Noord-Duitsland te Halberstadt een decreet uit, betreffende de hervorming van de premonstratenzer kloosters van de Saksische circarie⁵²). Diezelfde kardinaal heeft in 1454 een hervorming doorgevoerd in de abdij van Wilten en haar laten opnemen in de Saksische circarie⁵³). Ook de proosdij Gottesgnaden heeft in het midden

⁴⁴) Sibculo ligt niet ver van Deventer in de provincie Overijssel (Nederland). L.J. LEKAL, *De Orde van Citeaux*, Abdij Achel 1980, blz. 136. R.R. POST, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, deel II, blz. 145.

⁴⁵) Johannes Busch, in 1399 te Zwolle geboren, deed op 18-jarige leeftijd zijn intrede in het klooster Windesheim bij Zwolle. Hij werd later proost van Sülte bisdom Hildesheim en is gestorven in 1479. *Lexikon für Theologie und Kirche*, deel 2. Freiburg 1958, kol. 799.

⁴⁶) Het eerste, het zogenaamde *Chronicon Windeshemense*, is een bundeling van drie boeken: 1. *Liber de origine modernae devotionis* (voltooid in 1464), 2. *Epistola de passione Christi* (de vertaling van een geschrift van Johannes Vos van Heusden), 3. *Liber de viris illustribus* (dat reeds in 1458 gereed kwam). Zie: KARL GRUBE, *Johannes Busch, Augustinerpropst zu Hildesheim*, Freiburg i. Br., 1881.

⁴⁷) K. GRUBE, *Des Augustinerpropstes Johannes Busch Chronicon Windeshemense und Liber de reformatione monasteriorum diversorum ordinum*, in *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen*, deel 19 (1886). S. VAN DER WOUDE, *Acta Capituli Windeshemensis*, 's-Gravenhage 1953.

⁴⁸) G.H.M. DELPRAT, *Verhandeling over de Broederschap van G. Groote*, Utrecht 1830, blz. 167.

⁴⁹) R.R. POST, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, deel II, blz. 105. H. VAN BAVEL, *Het 15e-eeuwse visitatie-cartularium van de abdij van Mariënweerd*, in *Anal. Praem.* 56 (1980), blz. 284.

⁵⁰) N. BACKMUND, o.c., deel I, blz. 178.

⁵¹) N. BACKMUND, o.c., deel I, blz. 210 en 233. N. BACKMUND, *Spätmittelalterliche Reformbestrebungen im Prämonstratenserorden*, in *Anal. Praem.* 56 (1980), blz. 203.

⁵²) K. DOLISTA, *Acta Capitulum triennialium et annualium circariae Saxoniae Ordinis Praem. inde ab anno 1466 usque ad annum 1516*, editio textuum in *Anal. Praem.* 53 (1977), fasc. 3-4, blz. 113.

⁵³) N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, deel I, blz. 35, 53, 201-202.

van de vijftiende eeuw een hervorming meegemaakt⁵⁴). In de proosdij van Quedlinburg is Johannes Busch werkzaam geweest en heeft daar in 1451 een hervorming tot stand gebracht. In 1457 had een hervorming plaats in de proosdij van Mildenfurt⁵⁵).

In het midden van de 15^e eeuw verlangde abt Walter van Beringen naar een hervorming in zijn abdij van 't Park. Hij wendde zich daarvoor tot zijn vriend Henricus van der Heijden, regulier kanunnik van Windesheim en prior van het klooster Bethlehem bij Leuven⁵⁶). Deze had zijn opvoeding gekregen te 's-Hertogenbosch bij de Fraters van het Gemene Leven en past geheel in de observantie-beweging waarvan hierboven sprake was. PL. F. LEFÈVRE schrijft over hem het volgende: «On n'oublie pas non plus qu'en prosélyte ardent de la réforme canoniale, il avait contribué à la restauration disciplinaire de plusieurs communautés relâchées»⁵⁷).

Maar ook de leiding van de premonstratenzer orde bond reeds zeer vroeg de strijd aan tegen de algemene verslapping in de orde, die o.a. ten gevolge van het Westerse Schisma was ontstaan⁵⁸). Uit het vijftiende-eeuws visitatie-cartularium van de abdij van Mariënweerd blijkt, dat al in 1422 en 1434 de abt van Prémontré en het Generaal Kapittel reformatiebesluiten hebben genomen⁵⁹).

Paus Eugenius IV gaf in zijn bul van 1438 richtlijnen voor een hervorming «in capite et in membris»⁶⁰).

Bij gelegenheid van het generaal kapittel van datzelfde jaar te Leuven, en van 1440 te Binche, benoemde de generaal-abt op 11 oktober de voormalige prior van Prémontré, frater Johannes Toppeti (Touppet), abt van Joyenval, tot visitor et reformatior van de huizen van de orde in Duitsland, Hongarije, Polen, Bohemen en de aangrenzende gebieden⁶¹).

⁵⁴) N. BACKMUND, *o.c.*, deel I, blz. 219.

⁵⁵) N. BACKMUND, *o.c.*, deel I, blz. 239 en 236.

⁵⁶) P.E. VALVEKENS, *Le Chapitre Général et les Statuts de 1505*, in *Analecta Praem.*, tome 14, blz. 54. J.G.R. ACQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, Utrecht 1880, deel III, blz. 56-59.

⁵⁷) PL. F. LEFÈVRE, *L'«Epistola reformatoria» du prieur de Bethléem Henri van der Heijden pour l'abbaye du Parc au XVe siècle*, in *Anal. Praem.* tome 3, blz. V van de inleiding.

⁵⁸) PL. F. LEFÈVRE, *o.c.*, blz. IV van de inleiding: «On sait qu'à cette époque la vie religieuse est en régression accentuée dans nos provinces comme dans la catholicité toute entière. Les principes de vie facile, prônés par l'humanisme et les admirateurs de la civilisation antique, ont fait du chemin. D'ores et déjà ils ont pénétré dans tous les milieux».

⁵⁹) H. VAN BAVEL, *o.c.*, blz. 283-284.

⁶⁰) A. ERENS, *Van Tuld en la commende*, in *Anal. Praem.* tome 1 (1925) blz. 323.

⁶¹) J.B. VALVEKENS, *o.c.*, blz. 111 en 114. J. LE PAIGE, *Bibliotheca Praem. Ordinis*, Parijs

Op het generaal kapittel van 1451 in de abdij van S. Foillani werden besluiten genomen betreffende de hoognodige hervorming⁶²). Op 15 december van dat jaar vaardigde de generaal-abt, Johannes Aguet, een bevelschrift uit aangaande de door te voeren hervorming. Hij begint zijn schrijven met de wens: *salutem in Domino et efficacem vitae ac morum reformationem*⁶³). Maar deze reformatio vanuit de orde komt pas echt van de grond in 1460. Vanaf dat jaar begint men in de orde de jaren van de ordeshervorming te tellen.

In zijn publicatie *Formularium Praemonstratense II* schrijft J. EVERS: «Men kan uit deze brievenverzameling opmaken den staat van stoffelijke ontreddeering gepaard aan verwildering van zeden, welke toen heersten, vooral in de Franse abdijen, en tevens de pogingen waarnemen in de schoot der orde zelf aangewend, om de vervallen tucht te herstellen, pogingen welke rond 1460 leidden tot een bevredigende hervorming»⁶⁴). Op 10 april 1460 riepen Simon, abt van Prémontré⁶⁵, en de abten van de orde in Brabant, Zeeland, Vlaanderen, Namen en Henegouwen, te Mechelen vergaderd, de abten van de circarieën van Zwaben en Beieren op tot het generaal kapittel, te houden op 9-11 oktober van dat jaar, waar over de hervorming van de orde zal worden gehandeld⁶⁶). Paus Pius II had op die reformatie sterk aangedrongen⁶⁷).

Ook in de abdij van Berne heeft men aan deze van de orde uitgaande reformatio meegedaan. In het *Necrologium Bernense*, van ARNOLD VAN VESSEM, wordt bij de naam van abt Koenraad van Malsen (1528-1549) toegevoegd *quintus in reformatione*. HUGO HEIJMAN meende in zijn tijd, dat dit alleen betrekking had op de abdij van Berne⁶⁸). Misschien mag hier ook gedacht worden aan het feit, dat abt Koenraad de vijfde prelaat

1633, blz. 719. Volgens N. BACKMUND zou Jean Touppet reeds in 1435 als visitator naar Duitsland zijn gezonden. *Anal. Praem.* 56 (1980), blz. 197.

⁶²) J.B. VALVEKENS, *o.c.*, blz. 131.

⁶³) IDEM, blz. 132. Zie ook LE PAIGE, *o.c.*, blz. 720 en 946.

⁶⁴) J. EVERS, *Formularium Praemonstratense II*, Tongerlo 1932, blz. IV.

⁶⁵) Simon was generaal-abt van Prémontré van 1458 tot 1470. In LE PAIGE *o.c.*, blz. 948 heet hij Simon de Perona en wordt daar niet gunstig beoordeeld. In het *Monasticon Praemonstratense* van N. BACKMUND heet hij op blz. 529 van deel II Simon de la Terrière. Perona was zijn geboorteplaats.

⁶⁶) J.B. VALVEKENS, *o.c.*, blz. 138-142.

⁶⁷) IDEM, blz. 142-143.

⁶⁸) H. HEIJMAN, *Acht eeuwen*, in *Berneboek*, Heeswijk 1934, blz. 35. Ook in Sint Catharinadal sprak men b.v. van «secunda priorissa in reformatione». Zie: V. VAN DER AURA, *Geschiedkundige Bijdragen betreffende het Norbertinessenklooster van St. Catharinadal*, Oosterhout 1894, blz. 95, voetnoot 2.

van Berne was sinds de hervorming in de orde van Premonstreit officieel was voorgescreven. Wanneer men nu vanaf Koenraad van Malsen terugtelt, dan is Alexander Jansen (1461-1473), de opvolger van Merselius van Macharen, de eerste abt in Berne sinds de doorvoering van de hervorming in de orde. Men moet hierbij dan wel het abbatiaat van Joannes Bierkens, dat uiterst kort heeft geduurd, en dat van Arnoldus van Malsen als een eenheid beschouwen. Van beiden wordt in het *Necrologium Bernense* gezegd, dat zij *tertius post reformationem* zijn. Door de activiteiten van Merselius van Macharen was de toepassing van de reformatiebesluiten in de abdij van Berne reeds geruime tijd tevoren voorbereid.

Daartoe mag ook worden gerekend het verzamelen van alles wat het norbertijnse leven aangaat in zijn hs., dat tot stand is gebracht in dienst van observantie en reformatie.

Uit gegevens, die A. ERENS uit het archief van St. Catharinadal te Oosterhout heeft opgediept, en die hij in een niet uitgegeven boekje heeft bijeen geplaatst, blijkt dat Merselius van Macharen in 1458 (hij was toen abt) op 29 september op bezoek is geweest in Sint Catharinadal. Hij is daar nog een keer teruggekeerd, nu in gezelschap van de prior van het cisterciënzer klooster Mariëndonk, Everardus van Goch⁶⁹). Het vermoeden is niet ongewettigd, dat het hier een officiële visitatie betrof met het oog op een nodige hervorming. Immers op 24 november 1461 vaardigde paus Pius II een hervormingsbul voor Sint Catharinadal uit, en vertrouwde hij de uitvoering hiervan toe aan de abten van Antwerpen en Berne en aan de proost van Wittewierum⁷⁰). Merselius van Macharen is er dan niet meer bij betrokken. Precies een week tevoren had hij afstand gedaan van zijn abbatiaat. Hier is dus Alexander Jansen, zijn opvolger, bedoeld, die dan ook met name wordt genoemd in de notariële akte van 11 juni 1463 betreffende de uitvoering van de hervormingsbrieven van paus Pius II⁷¹).

⁶⁹) Over het klooster Mariëndonk en prior Everardus van Goch, zie: H. VAN BAVEL, *Inventaris van het archief van de Heusdense Cisterciënserkloosters Mariënkroon en Mariëndonk 1245-1631*, 's-Hertogenbosch 1972.

⁷⁰) A. ERENS, *De oorkonden van het Norbertinessenklooster St. Catharinadadal te Breda-Oosterhout*, Tongerlo 1931, blz. 307 (de bul is niet gedateerd op 8 december, maar op 24 november). GISBERT BROM, *o.c.*, regest 189, blz. 70.

⁷¹) A. ERENS, *o.c.*, blz. 311.

De afzonderlijke teksten van de hoofdinhoud van het handschrift

Deel I A *Regula beati Augustini*, fol. 7-10v.

Het eerste deel van deze regel is de zogenaamde *Ordo Monasterii*. Hierbij sluit dan aan de nog gebruikelijke regel, waarvoor LUC. VERHEIJEN in zijn standaardwerk *La Règle de Saint Augustin* de naam *Praeceptum* prefereert⁷²⁾.

Aan de *Ordo Monasterii* ontbreekt in het Bernse handschrift, zoals in de meeste handschriften van onze orde, deel nr. 2. We hebben hier dus te doen met een *Ordo Monasterii* «amputé»⁷³⁾.

De regel is over zeven dagen verdeeld, om aldus wekelijks in haar geheel in het capitulum culparum te worden voorgelezen. Het eerste gedeelte is voor de zondag bedoeld, maar dit staat er niet bij aangegeven. De lezing voor *feria secunda* begint met de woorden *Sabbato et dominica*; voor *feria tertia* met *A mane ad opera sua sedeant*; voor *feria quarta* met *Hec igitur sunt que ut observetur precipimus in monasterio constituti*, waarbij gemeld staat *Prima pars regule*. Het woord «igitur» staat in de tekst ondanks het feit, dat de *Ordo Monasterii* niet is weggelaten⁷⁴⁾. *Feria quinta* begint met de woorden *Qui aliquid habebant in seculo*; *feria sexta* met *Sed rursum illi qui aliquid*; en sabbato met *Omnes ergo unanimes et concorditer*. Na deze zin staat geschreven *Secunda pars regule*. Blijkbaar moet op zaterdag heel de rest van de regel worden voorgelezen.

Deze rest is onderverdeeld in hoofdstukjes met eigen titels. Deze titels zijn:

- fol. 8
1. *De abstinentia et leccionis recitatione ad mensam*
 2. *De infirmis fratribus*
 3. *De infirmis*
 4. *De pudicitia suadenda*
 5. *De mutua custodia*
 6. *Ne canonicus ab aliquo quidquam accipiat*

Bij de woorden *Vestes vestras in unum habeatis* staat aangegeven *Quarta pars regule*. De kopiïst heeft vergeten *Tercia pars regule* aan te kondigen. Dit vierde deel van de regel telt nog 13 hoofdstukjes:

⁷²⁾ LUC, VERHEIJEN, *La Règle de Saint Augustin*, Parijs 1967.

⁷³⁾ L.C. VAN DIJCK, *Un Ordo Monasterii non amputé*, in *Anal. Praem.* 34 (1958), blz. 5-12.

⁷⁴⁾ LUC VERHEIJEN, *o.c.*, deel II, blz. 316.

- fol. 9v. 7. *Item de eodem*
 8. *Si alicui quidquam datur, non occulte accipiat*
 9. *Qualiter vestimenta abluantur*
 10. *Qualiter infirmis balneo subveniat*
 11. *Ut infirmis fratribus assiduus minister delegetur*
 12. *Ut qui obediencias habeant libenter serviant fratribus suis*
 13. *Ut sine mora necessaria dentur*
 14. *Ne discordia maneat inter fratres*
 15. *Ne a preposito venia exigatur*
 16. *De obediencia*
 17. *Ut prepositus commissum fratris presbytero referat*
 18. *Quid a preposito sit faciendum*
 19. *Hec regula semel in septimana legatur*

Een vergelijking van de Ordo Monasterii en het Praeceptum met de kritische uitgave van LUC. VERHEIJEN leverde verschilpunten op, die ook in zijn kritisch apparaat niet voorkomen⁷⁵).

Deel I B *Instituta patrum abbatum Praem. ordinis*, fol. 11-66v.

In het Bernse handschrift volgen nu de Statuten van 1290, zoals J. LE PAIGE deze heeft gepubliceerd in zijn *Bibliotheca Praem. Ordinis*⁷⁶). Afgezien van kleinere varianten zijn de volgende verschillen te noteren:

⁷⁵) Hier volgen deze varianten. De woorden waar het op aankomt staan cursief gedrukt.

Voor de telling van de regels is die van de kritische uitgave gevolgd.

Voor wat de *Ordo Monasterii* betreft:

regel 2. quia ista *duo* precepta

regel 29. Si *autem* opus fuerit

Voor wat het *Praeceptum* betreft:

regel 16. *Tamen* non ideo se putent

regel 17. quale foris *invenire* non

regel 34. Omnes ergo *unanimes* et concorditer

regel 92. alterutro delectantur *amore*

regel 112. altero vel tercio *demonstrandum est*

regel 116. frater tuus vulnus *habeat etiam* corpore

regel 118. Quanto ergo *amplius* debes manifestare

regel 127. Quam si *ferre* recusat

regel 141. *ita* induamini ex uno vestiario

regel 155. Caritas *autem* de qua scriptum est

regel 160. super emineat *atque* permaneat

regel 162. aut aliqua *vicissitudine*

regel 163. aliquid contulerit ac *tulerit*

regel 167. ne in *interioribus* anime sordes

⁷⁶) J. LE PAIGE, o.c., blz. 784.

1. De titel

LE PAIGE spreekt van *Statuta Primaria*, wat zijn persoonlijke foutieve mening is. Het onderhavige manuscript begint met *Incipiunt instituta patrum abbatum Premonstratensis Ordinis*. In de proloog staat *librum istum, quem librum institutionum capituli generalis vocamus*, wat in overeenstemming is met de titel in het hs. van Merselius van Macharen.

2. De proloog, fol. 11

Hierin kan men lezen dat het boek uit vier *distinctiones* is samengesteld. Ook de onderwerpen, die daarin aan de orde komen, worden met een enkel woord aangeduid. De *Tertia distinctio* bevat, volgens LE PAIGE, op de eerste plaats het hoofdstuk «*De culpis*», terwijl het hs. van Berne spreekt van *De capitulo*. Op bladz. 784b regel 28 staat bij Le Paige *subtrahi aliquid malitiose in eisdem, cum nec liceat aliquid inde subtrahi, vel superaddi*. Uitgenomen het eerste woord «subtrahi» ontbreekt de rest van deze zin in het Bernse hs.

3. *Distinctio prima*, fol. 11v.

Na de proloog laat het Bernse ms. volgen: *Incipiunt capitula prime distinctionis*. Daarna worden de titels van deze capitula, hier en daar iets korter dan in de tekst zelf, op een rijtje opgesomd. Dit geschiedt zo telkens aan het begin van elke volgende *distinctio*.

Bij LE PAIGE komen nogal wat passages voor, die in het ms. van Berne ontbreken. Merkwaardig is, dat in «*Capitulum III*» steeds «cantare» staat, waar LE PAIGE «legere» schrijft.

4. *Distinctio secunda*, fol. 24

In «*Capitulum XII*» van deze *distinctio* plaatst het Bernse hs. na de woorden: *ad iussum abbatis vel provisoris* plotseling de opmerking: *De solacio vestiarii non est capitulum*.

5. *Distinctio tertia*, fol. 33v.

In deze *distinctio* komt na «*Capitulum VIII*» *De apostatis* nogmaals een hoofdstuk *De apostatis* voor, fol. 39, dat bij LE PAIGE ontbreekt. Het gaat om een latere inlassing, zoals uit het jaartal 1307 in de tekst blijkt. De toegevoegde passage (een Generaal-Kapittelbesluit⁷⁷⁾) luidt aldus: *Cum facilitas venie incentivum prebeat delinquendi et per apostatas nostri ordinis quibus levis castigacio et facilis gracie impensio dampna et scandala plurima frequencius in nostro ordine oriantur, et perinde rigor et honor religionis et ordinis quasi penitus enervetur, statuimus, ut quicumque fratres nostri ordinis de cetero semel apostataverint, si redire voluerint, recipiantur*

⁷⁷⁾ Dit Generaal-Kapittelbesluit ontbreekt bij J.B. VALVEKENS, o.c.

et ad ecclesias nostri ordinis remotas in pena gravioris culpe XL dierum sine remissione aliqua emittuntur puniendi. Si vero secundo apostataverint et redire voluerint, non recipiantur nisi tali lege quod carceri mancipientur sine remissione aliqua per triennium. Si autem dyabolo instigante tercio vel amplius ipsos apostatare contigerit nullatenus recipiantur nisi per dominum Premonstratensem vel capitulum generale, et tunc cum talibus addatur de penitencia prout in scandalis et dampnis ecclesiarum suarum deliquerint plus vel minus, statuto priore de apostatis quo ad penas in isto statuto non contentas in suo robore remanente, presens statutum tam ad presentes apostatas, nisi infra annum redierint, quam ad futuros extendendum declaramus. Anno Domini 1307 scribitur prelati nostri ordinis universis et eisdem conceditur quod si fratres sui secundo vel amplius apostataverint incarceration eorumdem discrecioni eorum relinquitur per emissionem vel alias prout melius viderint puniendi, statuto priore de apostatis quo ad penas in isto statuto non contentas in suo robore remanente.

6. Distinctio quarta, fol. 41

Bij LE PAIGE staat een *caput XXIV De his qui conqueruntur aliis personis quam de Ordine*. Dit hoofdstuk ontbreekt in het Bernse ms., en terecht, want de slotzin luidt: *Hoc statutum capituli vigesimi quarti actum est anno Domini 1294*. Het hoort dus niet in de Statuten van 1290 thuis.

In plaats van dit ingevoegde *caput XXIV* leest men in het Bernse ms. fol. 54v.: *Expliciunt statuta Premonstratensis ordinis, que ad honorem Dei et genitricis eiusdem et omnium sanctorum necnon ad salutem fratrum et sororum eiusdem ordinis a reverendo patre domino Guilhermo abbate Premonstratensi de consilio coabbatum suorum, cum essent nimium confusa nec in multis servarentur, quedam eciam eorumdem statutorum suis certis non essent inserta capitulis, sunt renovata necnon et in aliquibus immutata ac eciam recisa in locis illis videbantur quod non possent commode observari, anno domini 1290 in capitulo generali*. Le Paige heeft deze tekst niet gekend, anders had hij boven zijn statutenuitgave niet geschreven: *Statuta primaria*.

7. Distinctio quinta

Op folio 57v. gaat het hs. verder met de later tot stand gekomen *Distinctio quinta* van de statuten, zoals deze ook bij LE PAIGE te vinden is op blz. 832 en volgende. Ook nu weer geeft het Bernse ms. eerst een opsomming van de verschillende hoofdstukjes, 21 in getal. Omdat deze titels enigszins verschillen van die bij LE PAIGE boven de afzonderlijke hoofdstukken, volgen ze hier. Waar nodig wordt bij de daarbij horende inhoud een aantekening geplaatst.

1. *De fratribus emittendis*
2. *De gravissima culpa (et incarcerandis)*
3. *De annuo capitulo*
4. *De appellacionibus (fictis et frivolis)*
5. *De noviciis recipiendis*
6. *De festo sacramenti (de reverencia sacramenti)*
7. *De horis beate Marie et festis conceptionis eius (de veneracione sancte Marie et sanctorum aliorum)*
8. *Ne contra formam iuris cessetur a divinis*
9. *Contra proprietarios (de negociacione vitanda et porcionariis non habendis)*
10. *De eleccionibus*

Het slot van dit hoofdstuk is in het Bernse hs. anders: ... *ad magnatos vel quascumque alias personas quam de ordine, ut eligatur in prelatum, ipso facto sit ineligibilis illa vice, nec ad eligendum cum ceteris admittatur. Si quis vero hoc ad personas rogantes querimonia deposuerit aut alias personas que de ordine nostro non sunt et conquesti fuerint...*

11. *De esu carniurn et ludo deciorum et arma habentibus ad nocendum (de jejunio)*
12. *De pensionibus et redditibus non habendis (de redditibus)*
13. *Ne illi qui sunt alterius religionis recipiantur vel nostri qui aliam religionem ingressi sunt resumantur (de alienis fratribus non recipiendis)*
14. *De curatis ad claustrum revocandis*
15. *De incarcerandis perpetuo (de victu incarceratorum et pena incarceratorum inducentur)*
16. *Ne vacantibus ecclesiis aliquid innovetur et quod bona eorum futuro successorii conserventur*
17. *De monialibus fugitivis*

Het slot van dit hoofdstuk in het Bernse hs. luidt aldus: *Acta fuerunt hec et approbata anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo tercio sedente capitulo nostro generali*⁷⁸⁾.

18. Bij LE PAIGE staat hier als caput XVIII *Statutum contra curatos nolentes resignare*. Dit ontbreekt in het handschrift van Berne, waardoor er verwarring in de telling van de hoofdstukken is ontstaan.

19. *Ne quis prelatus faciat vendiciones aut alienaciones bonorum ecclesie sue illicitas*

⁷⁸⁾ IDEM.

De slotwoorden bij LE PAIGE *Patribus-abbatibus...* ontbreken in het ms. van Berne. In plaats daarvan volgen nog drie hoofdstukken, die bij Le Paige op deze plaats ontbreken. Deze hoofdstukken zijn:

20. *De officio Sacramenti et ne aliqui utantur collobiis et aliis vetitis seu capuciis*⁷⁹⁾

21. *De habitu conversorum*

De tekst van dit hoofdstuk treft men bij LE PAIGE op een andere plaats aan⁸⁰⁾. Het Bernse hs. sluit met de woorden: *ne de cetero ullum scandalum exinde superoriatur. Et ideo nos Johannes, permissione divina abbas Premonstratensis, omnibus abbatibus ac prepositis nostri ordinis precipimus in virtute sancte obediencie et sub excommunicacionis ferende sentencie quatenus ipsis ad ecclesias suas venientibus hoc statutum faciant infra mensem penitus adimpleri.*

22. *Relaxacio de regulari ieiunio*

De tekst van dit hoofdstuk is nagenoeg volledig ook te vinden bij LE PAIGE⁸¹⁾.

Deel II A *Institutio sive origo candidi ordinis*, fol. 79-82

Op folio 79 begint volgens de oorspronkelijke opzet het tweede deel van het manuscript met de woorden: *Incipit liber de institutione sive de origine candidi ordinis, scilicet Premonstratensis, quem beata virgo Maria, mater eiusdem ordinis precipua, divinitus premonstravit, cum privilegiis a summis pontificibus amore prerogativo eidem ordini collatis ad huius confirmationem et specialem protectionem.*

Dit deel II A is aldus samengesteld:

1. Eerst enkele punten uit de geschiedenis van de reguliere kanunniken. Voor dit en het volgende is door de kopiist een kleinere letter gebruikt dan in het voorafgaande deel. Bovendien bestaat elke bladzijde uit twee kolommen.
2. Vervolgens een abdijencatalogus, beginnend met de woorden: *Incipiunt nomina abbaciarum Premonstratensis ordinis in occidentali ecclesia.*
3. Daarna een korte samenvatting van het leven van Norbertus, die aldus wordt ingeleid: *Sequitur nunc brevis compilacio de vita sancti*

⁷⁹⁾ De tekst van dit hoofdstuk staat bij J.B. VALVEKENS, *o.c.*, blz. 77. Sommige punten hieruit komen voor bij J. LE PAIGE, *o.c.*, blz. 225.

⁸⁰⁾ J. LE PAIGE, *o.c.*, blz. 23b.

⁸¹⁾ IDEM, blz. 215b, te beginnen bij regel 12 van onder.

Norberti, Magdeburgensis archiepiscopi, primi abbatis in Premonstrato, qui ordinem nostrum renovavit.

Ad. 1. *Enige punten uit de geschiedenis van de reguliere kanunniken*

Zonder naar zijn bronnen te verwijzen heeft Merselius van Macharen, na enige algemeen bekende gegevens over bisschop Augustinus bijeengezet te hebben, het zich gemakkelijk gemaakt door het grootste gedeelte van zijn korte verhandeling letterlijk te ontleen aan het eerste boek van de *Dialogi* van ANSELMUS VAN HAVELBERG⁸²), en door zijn slot over te nemen uit de *Vita S. Norberti (Vita B)*⁸³).

In het citaat uit de *Dialogi* van ANSELMUS komt een opsomming voor van de landstroken, waar stichtingen van de orde van Norbertus in het midden van de twaalfde eeuw werden aangetroffen. Deze opsomming wijkt in het handschrift van Merselius op enkele punten af van die van ANSELMUS. Als derde landstreek noemt Merselius *Gallia trina*, welk land bij Anselmus ontbreekt. In plaats van Dacia staat bij Merselius *Fresia*, waarmee wel Frisia (Friesland) is bedoeld. In plaats van Pannonia, quae est Hungria en in plaats van Etruria, quae est Thuscia treft men bij Merselius de foutieve lezingen aan: *Pannonia quoque et Hungria* en *Etruria quoque est Tuscia*.

Ad. 2. *De abdijencatalogus*

NORBERT BACKMUND van de abdij van Windberg heeft studie gemaakt van de bestaande oude catalogi van de norbertijner abdijen. In het derde deel van zijn *Monasticon Praemonstratense* geeft hij de uitkomsten van zijn onderzoek en de teksten van de, naar zijn oordeel, belangrijkste catalogi⁸⁴). De abdijenlijst van het Bernse manuscript vertoont zeer grote overeenkomst met de *Catalogus Ninivensis II*, waaraan hij bijzonder hoge waarde toekent. Hij schrijft namelijk: «Ninivensem I documentum pretiosum esse. Longe maioris valoris vero est Ninivensis II... Dum primus ... videtur esse index quidam uniformis et 'officialis', iussu Ordinis redactus ac ubique promulgatus, secundus catalogus videtur esse opus quoddam privatum. Redactor prodit se esse Flandrum.

⁸²) MIGNE. *P.L.*, deel 188, kolom 1154.

⁸³) J. CHR. VAN DER STERRE, *Vita S. Norberti*, Antwerpen 1656, blz. 233.

⁸⁴) N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, deel III, blz. 365-451. Deze auteur publiceerde een abdijenlijst in *Lexikon für Theologie und Kirche*, deel VIII, Freiburg 1963, tussen de kolommen 584 en 585. Zie ook zijn artikel *Neues zur Struktur der alten Kataloge*, in *Anal. Praem.*, 1977, blz. 152.

Forte fuit abbas quidam Ninivensis, vel canonicus quispiam, qui tamquam secretarius abbatis aut deputatus a conventu Capitula Generalia adiit, vir geographiae peritissimus, et addiscendi cupidissimus, omnes capitulares interrogans, inquirens de monasteriis eorum. Redactor probabiliter Capitulis Generalibus inter annos 1220 et 40 pluries interfuit, quia permulta Decreta Capitularia ad amussim notavit». Deze kapitell-besluiten komen in het Bernse handschrift niet voor. Dit manuscript van Berne is 53 jaar ouder dan dat van Ninove⁸⁵⁾. In voetnoot 2 op blz. 365 noteert BACKMUND immers: «Pagina quinta auctor modeste se patefecit: Liber fratris Marci Annaert canonici Ninivensis, scriptus et finitus per eum anno Domini 1498 in profesto Omnium Sanctorum».

De punten van overeenkomst en verschil komen in grote lijnen hierop neer: beide catalogi (de Bernensis en de Ninivensis II) geven van elke abdij de naam van de moederabdij. In de abdijenlijst van Berne zijn de abdijen gegroepeerd, ofwel volgens de bisdommen, ofwel volgens de provincies en landstreken, waartoe ze behoren. Alleen voor het Regnum Anglie wordt in het Bernse ms. van drie circarieën gesproken⁸⁶⁾, terwijl de Ninivensis II het woord circaria nergens gebruikt.

De Bernse lijst is sober in deze zin, dat telkens slechts de naam van de abdij, de naam van de moederabdij, en meestal de naam van het diocees, waartoe de abdij behoort, worden vermeld. Alle verdere toevoegingen en toelichtingen, die in de Ninivensis II zo overvloedig aanwezig zijn, ontbreken. Opmerkelijk is, dat Merselius ook Sanctus Rufus in zijn lijst heeft opgenomen.

De vraag rijst of de abdijen-catalogus, waarop het handschrift van Berne teruggaat, ouder is dan die van Ninove II. De volgende gegevens pleiten voor de mening, dat de Bernse lijst op een oudere teruggaat. Vooreerst; de volgende abdijen, die alle volgens de notities in Ninove II in of na 1217 zijn gesticht, komen dus wel in Ninove II maar niet in het Bernse handschrift voor: Vallis gaudii, Bella stella, Locus Dei, Wenlingia, Hales, Tichefeld, Tongelant, Kelnemenack, Fernia, Sanctus Severus, Sanctus Alexius, Ibelna, Grivental, Colabrita, Sanctus Nicholas.

Vervolgens; de Saksische proosdijen, die in 1224 tot de eenheid met de orde zijn gekomen, ontbreken in de Bernse abdijenlijst⁸⁷⁾.

⁸⁵⁾ Een voormalige Norbertijnerabdij in Ninove (Oost-Vlaanderen). Zie: N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, deel II, blz. 314.

⁸⁶⁾ Ze heten: Circaria I, Circaria II en Circaria III trans Humbrum.

⁸⁷⁾ Deze *Concordia* of eenwording komt verderop nog ter sprake.

Ten slotte; vele namen van Hongaarse abdijen ontbreken. In 1225 werden deze abdijen volgens een notitie in Ninove II gevisiteerd, waardoor men toen pas over betrouwbare gegevens beschikte.

De in 1215 door paus Innocentius III aan de orde van Prémontré overgedragen abdij Sanctus Quiricus staat ook in de Bernse lijst, evenals de abdij Sancta Trinitas in Ierland, die in 1216 of kort daarna aan de premonstratenzer orde is geschonken, zodat men mag besluiten, dat de Bernse lijst teruggaat op een abdiijencatalogus van rond 1217.

In tegenstelling met Ninivensis II eindigt de Bernse lijst met: *In Terra Promissionis: Bethleem et Sanctus Abacuc*. N. BACKMUND schrijft hierover in zijn *Monasticon*: «Anselmus episcopus Havelbergensis (qui fuit Ord. Praem.) in primo suo libro *Dialogorum* anno 1145 scribit de ordine suo, quod extendit etiam palmites haec eadem sancta societas in partes orientis, nam in Bethleem una, et in loco quem vocant Sancti Habacuc alia congregatio est»⁸⁸).

Backmund is van oordeel, dat de auteur van Ninivensis II een Vlaming was en goed op de hoogte van de aardrijkskunde. Dit lijkt weinig waarschijnlijk, waar hij op het eiland Walcheren niet alleen Middelburg, maar ook Dokkum, Berne, Mariënweerd, Mariëngaarde, Cappenberg en Klarholz lokaliseert, en de Oost-Friese abdijen (proosdijen) Sigeberge, Berethe en Merna in Austria plaatst.

Het archief van de abdij van Berne bezit nog een abdiijenlijst en wel een gedrukte. De oudste gedrukte catalogus was tot nu toe die van SERVATIUS LAIRVELZ in zijn werk *Optica Regularium*⁸⁹). Die van Berne is ouder, verscheen niet in een boek, maar als een afzonderlijk vel papier van 42×33 cm, waarboven de titel staat: *Candidi ordinis celebriores Abbatiae, quarum nomina describenda nobis dedit Reverendus in Christo Pater ac D.D. Adrianus van der Veen, Abbas Bernensis*⁹⁰).

De afhankelijkheid van deze gedrukte catalogus van die in het ms. van Merselius van Macharen is duidelijk. De filiatie wordt evenwel niet vermeld en de hoofdindeling is geschied volgens de landen, waartoe de

⁸⁸) N. BACKMUND, *o.c.*, deel I, blz. 407. AUBERTUS MIRAEUS, *Ordinis Praemonstratensis Chronicon*, Keulen 1613, blz. 163.

⁸⁹) SERVATIUS LAIRVELZ, *Optica Regularium*, Pont-à-Mousson 1603, blz. 383.

⁹⁰) Adrianus van Veen (naar zijn geboorteplaats Vlijmen ook Vlimius genaamd) was abt van Berne van 1584 tot 1606.

Zie ook: G. VAN DEN ELSEN en W. HOEVENAARS, *Analecta Gijsberti Coeverincx*, 's-Hertogenbosch 1905-1907, deel II, blz. 477. L. GOVAERTS, *Écrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré*, deel I, Brussel 1899, blz. 234; deel III, Brussel 1907, blz. 201. Th. Ign. WELVAARTS, *Levensschets van Hermanus Josephus Beugels*, Helmond 1880, blz. 118.

abdijen in de dagen van prelaat Van Veen behoorden: In Francia, In Belgio (ook het tegenwoordige Nederland valt daaronder), In Germania, In Hispania, In Sicilia, In Anglia en In Iudaea.

Voor de abdijenlijst van Merselius van Macharen zie Bijlage I.

Ad. 3. *De korte samenvatting van het leven van Norbertus*

Het valt op, dat hier zo uitdrukkelijk gesproken wordt van *Sanctus Norbertus*. De samensteller heeft zich gebaseerd op *Vita B*. Vooral het tweede gedeelte van zijn verhaal is uiterst summier en eentonig van stijl, met veelvuldige herhalingen van «et qualiter» en «et quomodo». De slotvergissing is onbegrijpelijk. Voor het sterfjaar geeft de auteur niet 1134 maar 1133. Wel worden de voorname punten uit het leven van Norbertus goed naar voren gebracht. Vooral aan het slot geeft de opsomming van de verschillende markante feiten blijk van aandachtige lezing van de levensbeschrijving van Norbertus. Nergens blijkt, dat de auteur ook het andere leven van Norbertus (*Vita A*) heeft gekend.

Voor de volledige tekst zie Bijlage II.

Deel II B *Privilegia et confirmationes ordinis*

Op fol. 82 onderaan beginnen de privileges met de woorden: *Incipiunt modo privilegia et confirmationes ordinis*. Het ontbreken van een Bullarium ordinis Praemonstratensis bemoeilijkt het nader toelichten van de 55 bullen, die Merselius van Macharen in zijn verzameling heeft opgenomen. Reeds in het begin van de 20ste eeuw werkte RAPHAËL VAN WAEFELGHEM aan een kritische editie van zo'n bullarium. In zijn inleiding op de publikatie van *Les premiers statuts de l'ordre de Prémontré in Analectes de l'ordre de Prémontré* tome 9 (1913) schreef hij op bladzijde 1: «C'est au cours des recherches entreprises depuis quelque temps déjà, en vue d'une édition critique du Bullaire de l'Ordre de Prémontré,...». Na 70 jaar is men nog niet veel verder gekomen. De meeste van de volgende bullen zijn te vinden bij LE PAIGE en worden vermeld in de *Regesta Pontificum Romanorum* van PH. JAFFÉ-S. LÖWENFELD en van AUG. POTTHAST.

1. Na de woorden *Et primum privilegium in origine ordinis* volgt: *Incipit primum privilegium exhibitum a domino Urbano papa secundo*. Deze eerste bul is niet rechtstreeks aan de premonstratenzer orde gegeven. Deze orde bestond toen nog niet. De goedkeuring van zijn stichting, die Norbertus op 28 juni 1124 te Noyon van twee pauselijke gezanten ontving, is

evenwel naar het voorbeeld van het genoemde schrijven van Urbanus II opgesteld. Alleen de inscriptio is anders. Het stuk van Urbanus II begint aldus: *Urbanus episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis Alberto abbati sancti Ruphi eiusque fratribus canonicam vitam professis salutem et apostolicam benedictionem*. De arenga begint met de woorden: *Pie voluntatis affectus*. In het hs. van Merselius van Macharen staat aan het slot geen datering. De verwantschap van de premonstratenzer orde met de reguliere kanunniken van Saint Ruf komt aldus sterk naar voren⁹¹).

2. fol. 82v. Het Bernse handschrift vervolgt dan aldus: *Sequitur primum privilegium quod collatum est ordini Premonstratensi sub sancto patre Norberto a domino Honorio papa II*. Dit privilege is van 1126 febr. 16. In de kopie van Merselius worden geen abdijen genoemd.

AUBERTUS MIRAEUS, *Ordinis Praemonstratensis Chronicon*, Keulen 1613, blz. 36. LE PAIGE blz. 392. C.L. HUGO, *Sacri et canonici ordinis Praemonstratensis Annales*, dl. 1, Nancy 1734, Prob. kol. IX.

JAFFÉ - LÖWENFELD nr. 7244.

3. fol. 83. *Secundum privilegium*.

Alexander III, Ferrariae 1177 april 27.

AUBERTUS MIRAEUS, *o.c.* blz. 147. LE PAIGE blz. 632-634. J.P. MIGNE, *Patrologia Latina*, dl. 200, kol. 1105. JAFFÉ - LÖWENFELD nr. 12813.

W.M. GRAUWEN, *Lijst van oorkonden waarin Norbertus wordt genoemd in Anal. Praem.* tomus 51 (1975), blz. 173.

4. fol. 84v. *Priv. tertium*.

Innocentius II, Laterani 1138 maart 21.

LE PAIGE blz. 421 en 623b. JAFFÉ - LÖWENFELD nr. 7878.

5. fol. 84v. *Priv. quartum*.

Innocentius III, Reatae 1198 juli 27. Volgens het hs. van Merselius Viterbii 1216 april 25, wat niet juist is.

LE PAIGE blz. 645a. POTTHAST nr. 334.

6. fol. 87. *Priv. quintum*.

Innocentius IV, Lugduni 1245 maart 9.

LE PAIGE blz. 663. POTTHAST nr. 11583.

7. fol. 89v. *Priv. sextum*.

Urbanus IV, Viterbii 1261 dec. 6.

LE PAIGE blz. 687. POTTHAST nr. 18179.

8. fol. 90v. *Priv. septimum*.

⁹¹) CHARLES DEREINE, *St. Ruf et ses coutumes aux XIe et XIIe siècles*, in *Revue Bénédictine*, deel 49 (1949), blz. 161-182.

Nicolaus IV, Rome 1289 april 28.

LE PAIGE blz. 691. POTTHAST nr. 22940, Romae 1289 april 17.

9. fol. 91. *Priv. octavum*.

Innocentius III, Laterani 1201 jan. 20.

LE PAIGE blz. 646b. POTTHAST nr. 1247.

10. fol. 91v. *Priv. nonum*.

Innocentius II. Bij Merselius staat geen datering.

LE PAIGE blz. 624, Laterani 1140 dec. 21. JAFFÉ - LÖWENFELD nr. 7927. Laterani 1138 dec. 21.

11. fol. 91v. *Priv. decimum*.

Honorius III, Laterani 1217 mei 10.

LE PAIGE blz. 649. POTTHAST nr. 5544.

12. fol. 92. *Priv. undecimum*.

Innocentius IV, Rome 1244 mei 25. Deze bul staat niet bij LE PAIGE⁹².

a. *Dilectis filiis abbatibus et universis fratribus ordinis Premonstratensis*

b. *Religiosis viris annuere*

c. *Datum Rome apud sanctum Petrum VIII kalendas Junii, pontificatus nostri anno primo.*

Zie Bijlage III.

13. fol. 92. *Priv. duodecimum*.

Innocentius IV, Lugduni 1245 febr. 12.

a. *Dilectis filiis abbatibus Premonstratensis ordinis*

b. *Cum igitur, sicut ex parte vestra*

c. *Datum Lugduni II idus Februarii, pontificatus nostri anno secundo.*

Zie Bijlage IV.

14. fol. 92. *Priv. decimum tertium*.

Innocentius IV, Lugduni 1245 febr. 13.

LE PAIGE blz. 662b. POTTHAST nr. 11554, Lugduni 1245 febr. 20.

15. fol. 92v. *Priv. decimum quartum*.

Innocentius IV, Lugduni 1245 maart 11.

LE PAIGE blz. 667b. POTTHAST nr. 11591, Lugduni 1245 maart 12.

16. fol. 92v. *Priv. decimum quintum*.

Innocentius IV, Lugduni 1245 maart 12.

LE PAIGE blz. 667a. POTTHAST nr. 11590.

⁹²) Van de bullen, die wij tot heden nergens vermeld vonden, worden gegeven:

a. de inscriptio

b. de beginwoorden van de arenga

c. de datering

17. fol. 93. *Priv. decimum sextum.*

Innocentius IV, Lugduni 1245 jan. 31.

a. *Dilecto filio abbati Premonstratensi et capitulo generali*

b. *Ex parte vestra fuit nobis supplicatum*

c. *Datum Lugduni pridie kalendas Februarii, pontificatus nostri anno secundo.*

Zie Bijlage V.

18. fol. 93. *Priv. decimum septimum.*

Innocentius IV, Lugduni 1245 maart 12.

LE PAIGE blz. 666a. POTTHAST nr. 11596, Lugduni 1245 maart 15.

19. fol. 93. *Priv. decimum octavum.*

Innocentius IV, Lugduni 1248 maart 23.

LE PAIGE blz. 672b. POTTHAST nr. 12873.

20. fol. 93v. *Priv. decimum nonum.*

Innocentius IV, Lugduni 1249 jan. 2.

AUBERTUS MIRAEUS, *o.c.*, blz. 187, LE PAIGE blz. 673b. POTTHAST nr. 13152. De inhoud komt woordelijk overeen met die van de bul aan de abdij van Terwaan (St. Augustini Morinensis) C.L. HUGO, *o.c.*, dl. 1 prob. kol. CXLII.

21. fol. 93v. *Priv. vigesimum.*

Innocentius IV, Lugduni 1247 okt. 10.

LE PAIGE blz. 671-672. POTTHAST nr. 12295, Lugduni 1246 okt. 10.

22. fol. 94. *Priv. vigesimum primum.*

Honorius III, Alatri 1222 mei 29.

LE PAIGE blz. 653b. POTTHAST nr. 6863, Laterani 1222 juni 22.

23. fol. 94. *Priv. vigesimum secundum.*

Honorius III, Alatri 1222 juni 6.

LE PAIGE blz. 654a. POTTHAST nr. 6852.

24. fol. 94v. *Priv. vigesimum quintum.*

De kopiïst heeft in het hs. van Merselius van Macharen verkeerd genummerd. Gregorius IX, Alatri 1232 juni 6.

De tekst is identiek met privilegium vigesimum secundum.

25. fol. 94v. *Priv. vigesimum sextum.*

Gregorius IX. Zonder datering.

De tekst is identiek met privilegium vigesimum primum.

26. fol. 94v. *Priv. vigesimum septimum.*

Gregorius IX, Laterani 1234 jan. 17.

LE PAIGE blz. 658-659. POTTHAST nr. 8107, Laterani 1228 jan. 17.

27. fol. 94v. *Priv. vigesimum octavum.*

Gregorius IX, Laterani 1234 febr. 15. Deze bul ontbreekt bij LE PAIGE. Behalve de inscriptio komt de bul overeen met die te vinden is in het werk van V. BARBIER, *Histoire de l'Abbaye de Floreffe*, tome II (2de editie Namen 1892) blz. 87.

28. fol. 95. *Priv. vigesimum septimum.*

De kopiïst herstelt hier de verkeerde nummering.

Gregorius IX, Laterani 1234 febr. 14.

LE PAIGE blz. 660-661. POTTHAST nr. 9412, Laterani 1234 febr. 18.

29. fol. 95v. *Priv. vigesimum octavum.*

Gregorius IX, Spoleti 1232 juni 23.

Het eerste deel van deze bul staat niet bij LE PAIGE, het tweede deel wel op blz. 663. De bul is in haar geheel te vinden in een publikatie van PL. LEFÈVRE ⁹³. POTTHAST nr. 8955.

30. fol. 96. *Priv. vigesimum nonum.*

Alexander IV, Anagnie 1256 okt. 28.

LE PAIGE blz. 684. POTTHAST nr. 16600.

31. fol. 96v. *Priv. trigesimum.*

Alexander IV, Viterbie 1258 febr. 13.

LE PAIGE blz. 685b. POTTHAST nr. 17185.

32. fol. 97. *Priv. trigesimum primum.*

Alexander IV, Lugduni 1256 maart 12.

LE PAIGE blz. 683-684. POTTHAST nr. 16599, Anagniae 1256 okt. 27.

33. fol. 97. *Priv. trigesimum secundum.*

Alexander IV, Thusculis 1258 maart 9.

a. *Dilectis filiis abbatibus Premonstratensibus et universis coabbatibus suis*

b. *Auctoritate vobis presencium indulgemus*

c. *Datum Thusculis septimo ydus Martii, pontificatus nostri anno quarto.*

Zie Bijlage VI.

34. fol. 97v. *Priv. trigesimum tertium.*

Alexander IV, Anagnie (jaar niet ingevuld) maart 21

LE PAIGE blz. 630-631. POTTHAST nr. 8403, Anagniae 1160-1176 aug. 21.

35. fol. 97v. *Priv. trigesimum quartum.*

Honorius III, Reate 1225 aug. 6.

⁹³) PL. F. LEFÈVRE, *Les Statuts de Prémontré*, Leuven 1946, blz. 127.

a. *Venerabili fratri episcopo Laudunensi et dilecto filio abbati Premonstratensi*

b. *Ex parte tua fili abba*

c. *Datum Reate VIII ydus Augusti, pontificatus nostri anno decimo.*
Zie Bijlage VII.

36. fol. 98. *Priv. trigesimum quintum.*

Honorius III, Urbs Vetus 1220 juli 16.

P. PRESSUTTI, *Regesta Honorii papae III*, t. I, Rome 1888, blz. 423, nr. 2558.

37. fol. 98v. *Priv. trigesimum sextum.*

Johannes XXIII, Pisis 1410 juli 31.

LE PAIGE blz. 707.

38. fol. 99v. *Priv. trigesimum septimum.*

Johannes XXIII, tegenpaus van 1410 tot 1415. De bul is niet gedateerd⁹⁴. De inscriptio is dezelfde als in de voorafgaande bul. Het begin van het schrijven luidt: *Tenorem quarumdam litterarum felicitis recordacionis Clementis pape quinti predecessoris nostri in archanis seu registris apostolicis repertum presentibus inseri fecimus, qui talis est: Clemens etc.* Dan volgt de volledige bul van paus Clemens V met de datering Avignon, 1309 okt. 8 er bij. Deze staat niet bij LE PAIGE maar wel in L. DE PAPE *Summaria Cronologia insignis ecclesiae Parchensis*, Leuven 1662, blz. 131.

Aanvulling op Deel II B

Alia privilegia ad utilitatem ordinis nostri scripta ad episcopos et prelatos.

1. fol. 71. Honorius III, Laterani 1219 maart 5.

LE PAIGE blz. 651b. POTTHAST nr. 6002.

2. fol. 71v. Innocentius III, Laterani 1200 mei 23.

LE PAIGE blz. 647a. POTTHAST nr. 1051.

3. fol. 72. Innocentius III, Laterani 1200 mei 25.

LE PAIGE blz. 647b-648a. POTTHAST nr. 1053, Laterani 1200 mei 26.

4. fol. 72v. Eugenius III.

a. *Venerabili fratri A. Laudunensi episcopo*

⁹⁴) De bul van paus Johannes XXIII, waarin die van paus Clemens V is opgenomen, is in werkelijkheid veel langer. Maar dit vervolg staat niet in het handschrift van Merselius van Macharen. Uit volledige afschriften, die o.a. in het archief van de abdij van Berne worden bewaard, blijkt, dat zij deze datering draagt: *Datum Romae apud Sanctum Petrum, quinto Calendas Maij, Pontificatus nostri anno tertio* (Rome, 1413 april 27).

b. *Sanctorum patrum testatur auctoritas*

c. Datering ontbreekt.

Zie Bijlage VIII.

5. fol. 73. Eugenius III, Sutrii (1145) dec. 18.

LE PAIGE blz. 626. JAFFÉ - LÖWENFELD nr. 8807

6. fol. 73. Lucius III, Velletri (1180) dec. 19.

LE PAIGE blz. 634b. JAFFÉ - LÖWENFELD nr. 14543, Laterani 1181 dec. 29.

7. fol. 73v. Lucius III, Velletri dec. 23.

Identiek met de vorige bul. Alleen de inscriptio verschilt: *Dilectis filiis prelati Premonstratensis ordinis per regnum Teutonicum constitutis.*

8. fol. 73v. Honorius III, Laterani 1221 maart 3.

P. PRESSUTTI o.c., t. I, Romae 1888, blz. 514, nr. 3144

9. fol. 74. Innocentius III, Rome 1198 april.

LE PAIGE blz. 646. POTTHAST nr. 167, Romae 1198 mei 12/13.

10. fol. 74v. Innocentius III. Dit schrijven staat niet in *Innocentii III Rom. Pont. Opera omnia*, MIGNE P.L. dln. 214-217.

a. *Abbati et conventui Premonstratensis ecclesie*

b. *A nobis per vestros nuncios requisitis*

c. geen datering.

Zie bijlage IX.

Daarop volgt in het hs. een schrijven van de abt van Prémontré aan de bisschop van Brandenburg. Zie Bijlage X.

fol. 75. *Concordia facta inter Premonstratenses canonicos regulares et monachos Cisterciensis ordinis.*

AUBERTUS MIRAEUS, o.c. blz. 110. LE PAIGE blz. 322b.

fol. 76. *Concordia inter ordinem Premonstratensem et prepositum Sancte Marie Magdeburgensis et prepositos descendentes ab eo. Acta sunt hec Metis. Anno Incarnacionis Dominice 1224.*

LE PAIGE blz. 925.

fol. 77-78v. De volgende pauselijke stukken kan men bezwaarlijk beschouwen als *privilegia ad utilitatem ordinis nostri*. Het zijn meer een serie antwoorden op aan de paus voorgelegde casus. Ze hebben niets met de premonstratenzer orde te maken, al hebben ze ook voor haar enige waarde als jurisprudentie. Ze zijn niet te vinden bij LE PAIGE. In het Bernse handschrift staan geen data. Hier volgen slechts regesten van deze zes pauselijke antwoorden.

Paus Innocentius III (1198-1216) beslist, in afwijking van wat paus Alexander III hieromtrent had geregeld, hoe er gehandeld moet worden

met hen, die, ofschoon ze geëxcommuniceerd waren omdat ze de hand hadden geslagen aan geestelijken, toch de heilige wijdingen hebben durven te ontvangen, en schenkt speciale machten aan de abten om hun onderdanen in dergelijke gevallen van de kerkelijke ban te ontslaan, tenzij in bepaalde ernstige gevallen. Deze tekst staat niet in MIGNE *P.L.* dln. 214-217.

Paus Innocentius III (1198-1216) beslist in antwoord op een vraag van de bisschop van Pistoia, dat de plaatselijke bisschop gerechtigd is nonnen te ontslaan van de kerkelijke straf, welke zij hebben opgelopen door de hand te slaan aan in haar dienst werkzame geestelijke personen. MIGNE, *P.L.* dl. 214, kol. 945.

Paus Innocentius III (1198-1216) geeft aan de bisschop van Padua antwoord op zijn schriftelijke vraag met betrekking tot een geval van misdadig gedrag van een uit zijn abdij weggelopen kloosterling en van de dienaren van de abt, die daarna de ogen van deze vluchteling hadden uitgestoken. Deze tekst staat niet in MIGNE. *P.L.* dln. 214-217.

Paus Clemens III (1187-1191) geeft zijn mening in de kwestie, welk aandeel van de begrafenisinkomsten moet worden gegeven aan de kerk, waartoe de overledene behoorde, maar waarin hij niet werd begraven.

Paus Celestinus III (1191-1198) geeft op een hem door de abt van de St. Facundusabdij voorgelegde vraag in verband met rechtsgedingen als antwoord, dat het niet nodig is het volledige document van zijn privilege bij een rechtszitting over te leggen, maar dat met voorlezing ten aanhoren van de tegenpartij kan worden volstaan; en in geval het om een onderdeel van dit privilege gaat, dat het dan voldoende is een kopie in duplo van het omstreden punt mee te brengen.

JAFFÉ - LÖWENFELD nr. 17625.

Paus Celestinus III (1191-1198) geeft op de vraag, of een leek, die op bevel van de abt in wiens dienst hij werkt de hand sloeg aan een clericus of een monnik of een convers, geëxcommuniceerd is, vooral in het geval er geen grond voor zo'n bestraffing aanwezig was, als zijn mening te kennen, dat zowel de abt als zijn dienaar geëxcommuniceerd zijn en blijven, tot zij zich tot de H. Stoel wenden.

JAFFÉ - LÖWENFELD nr. 17609.

Na deze «casus» volgt nog een bul, die betrekking heeft op de orde van Premonstreit, van paus Innocentius II, Laterani dec. 29.

LE PAIGE blz. 421b. JAFFÉ - LÖWENFELD, nr. 8175, Laterani 1138-1142 dec. 29.

In het hs. verspreid voorkomende losse teksten

1. Op bladzijde I staan boven aan de rand twee onderwerpen aangekondigd: *Qualiter visitentur sorores ordinis nostri et modus celebrandi electiones*. De teksten bevinden zich respectievelijk op folio 1v-2v en 2v-4. Met een andere hand is de voorafgaande lege pagina later nog benut voor een totaal ander onderwerp, namelijk hoe geantwoord moet worden op de bewering van een monnik of non, dat zij niet kunnen leven zonder eigendommen te bezitten. Het betoog eindigt abrupt met *etc.*, de bladzijde is namelijk vol. In het antwoord wordt verwezen naar het kerkelijk recht, naar Thomas van Aquino en naar Albertus. Het peculium wordt als een zwaar vergrijp afgekeurd, en zelfs de overste, die het peculium heeft toegelaten, wordt met ontzetting uit zijn ambt bedreigd. Voor de letterlijke tekst zie Bijlage XI.

2. Het opschrift van de volgende reeds genoemde verhandeling luidt: *Incipit tractatus de visitatione sororum*. De auteur (waarschijnlijk Merselius van Macharen zelf) heeft zijn gegevens onder meer bijeengebracht uit verschillende hoofdstukken van de Statuten, zoals hijzelf zegt. Het traktaatje geeft een goed idee van de misbruiken die in de vijftiende eeuw in vrouwenkloosters konden voorkomen en ongetwijfeld ook voorkwamen. Zie Bijlage XII.

3. *Modus celebrandi electiones prelatorum*.

We hebben hier te doen met een verslag van de wijze, waarop Merselius van Macharen, volgens de van de generaal-abt ontvangen instructies, zelf te werk is gegaan als voorzitter van de verkiezing van een nieuwe proost voor Cappenberg. Het betreft de getrapte ofwel «per viam compromissi» keuze van Hermann III van Königsberg op vrijdag 17 april 1445, nadat Friedrich Rogge afstand had gedaan van zijn waardigheid. De proost van Bedburg werd bij het volbrengen van zijn opdracht bijgestaan door de proosten van Varlar en Scheda. Zie Bijlage XIII.

4. Tussen de vierde distinctie van de Statuten en de latere vijfde (fol. 55-57v.) heeft Van Macharen een aantal kapittelbesluiten ingelast,

- a. *Statutum de honore beate Marie virginis*.
- b. *Ad honorem beati Johannis Baptiste*.
- c. *Ad honorem beatorum confessorum Nicolai et Martini*.
- d. *Ad honorem beati Augustini episcopi*.
- e. *De Sancta Trinitate*.

Deze bepalingen staan afgedrukt in de verzameling kapittelbesluiten

van J.B. VALVEKENS⁹⁵). Bij d. valt dit verschil op te merken: in plaats van *in festum Luce* en *in vigilia Luce* staat in het Bernse handschrift *in festum Undecim Milium Virginum*.

Dan volgen er nog drie regelingen, die eveneens in het werk van J.B. Valvekens zijn te vinden.

f. *Ad honorem quorum solempnia peraguntur*.

g. *Pro temporis congruitate*.

h. *De extraordinaria querimonia*.

Deze laatste tekst vertoont meer overeenkomst met de lezing die te vinden is bij LE PAIGE, dan met die bij J.B. VALVEKENS⁹⁶). Daar staat uitdrukkelijk, dat dit besluit in 1294 is genomen.

5. Dan volgen drie kapittelbesluiten (i, j, k.) waarbij de jaren waarin deze besluiten zijn genomen niet staan vermeld. Omdat j. en k. niet eerder werden gepubliceerd, zijn ze onder de Bijlagen XIV en XV opgenomen. De titels luiden:

i. *De emittendis*. J.B. VALVEKENS. *o.c.*, blz. 5.

j. *De proprietariis*.

k. *De inobediencia fratrum extra manencium*.

6. Ten slotte nog vier statuten, die in enigszins gewijzigde vorm door J.B. VALVEKENS werden gepubliceerd.

l. *De excessibus puniendis*⁹⁷).

m. *De festo Corporis Christi*⁹⁸).

n. *Quod in omnibus festis beate Marie sit communicandum*⁹⁹).

o. *De hiis qui regunt ecclesias parrochiales*¹⁰⁰).

7. Na de vijfde distinctio van de Statuten heeft de auteur de aanvankelijk lege bladzijden, die er op volgden (fol. 66v-70v), benut voor o.a. nog een kapittelbesluit, dat de titel meekreeg *Statutum de esu carniū* en in 1422 werd genomen. Omdat dit statuut ontbreekt in de verzameling van J.B. VALVEKENS is de tekst opgenomen onder Bijlage XVI.

8. Daarop volgt in het hs. de bul van paus Pius II, waarover hierboven onder het hoofdstuk *De Schrijver van het hs. van 1445* is gesproken. De tekst is te vinden bij MIRAEUS en LE PAIGE¹⁰¹) in het schrijven van paus Julius II van 1503, waarin deze de bul van Pius II heeft opgenomen.

⁹⁵) J.B. VALVEKENS, *o.c.*, blz. 46-47.

⁹⁶) J. LE PAIGE, *o.c.*, blz. 829; J.B. Valvekens, *o.c.*, blz. 54.

⁹⁷) J.B. VALVEKENS, *o.c.*, blz. 66-67.

⁹⁸) IDEM, blz. 65.

⁹⁹) IDEM, blz. 66.

¹⁰⁰) IDEM, blz. 66.

¹⁰¹) AUBERTUS MIRAEUS, *o.c.*, blz. 206. J. LE PAIGE, *o.c.*, blz. 727b.

9. Op het op een na laatste blad staat nog een merkwaardige tekst, die heel duidelijk niet door Simon van Kleef is geschreven. Zie Bijlage XVII.

Bladvullingen

Op enige lege plaatsen in zijn handschrift heeft Merselius van Macharen bij wijze van bladvulling en geheugensteuntje allerlei wijze, nuttige en geestige gezegden opgetekend.

Na de *Statuta ordinis nostri* schreven de copiïst en de eigenaar van het handschrift enkele opmerkingen, die op deze statuten betrekking hebben.

Naschrift

Het handschrift van Merselius van Macharen van de abdij van Berne is een kleine Bibliotheca Praemonstratensis, een voorloper van het grote werk van J. LE PAIGE. Evenals in het werk van LE PAIGE treft men in dit handschrift aan: de regel van de H. Augustinus, de Statuten van 1290 en een collectie pauselijke privileges en goedkeuringen. Merselius geeft heel wat bullen, die LE PAIGE niet heeft gekend. Belangrijk is de abdijsencatalogus, die ouder is dan de zo hoog gewaardeerde catalogus Ninivensis II. De verzameling Generaal-Kapittelbesluiten kan op grond van dit handschrift met enige worden aangevuld en verbeterd.

Merkwaardig zijn de korte samenvatting van het Leven van de H. Norbertus, enige punten uit de de geschiedenis van de reguliere kanunniken, de richtlijnen voor visitatoren van nonnenkloosters van de orde van Prémontré en het verslag van de keuze van een nieuwe proost van Cappenberg op 17 april 1445.

Dit handschrift toont aan, dat de abdij van Berne in het midden van de 15-de eeuw volop betrokken was bij alles, wat toen in de premonstratenzer orde leefde, en reeds vroeg actief deelnam aan de kloosterhervorming, niet alleen in eigen abdij maar ook elders.

Zijlstraat 1
5473 C J Heeswijk-Dinther
Nederland

G.M. VAN DER VELDEN O. Praem.

BIJLAGEN¹⁾

Bijlage I: Abdijen-catalogus; fol. 79v.-80v.; cfr. blz. 54.

Achter elke abdijnaam staat waar nodig de huidige naam van het bisdom of van de landstreek waarin de abdij eertijds was gelegen en een verwijzing naar het werk van N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense*. Deze verwijzingen blijven beperkt tot opgave van deel en bladzijde.

Incipiunt nomina abbaciarum Premonstratensis ordinis in occidentali ecclesia. In primo in renovacione ordinis nostri per sanctum Norbertum in regno Francie in Remensi provincia Premonstratum, ubi prefuit Norbertus primus et ideo caput totius ordinis habetur.

In Laudunensi dyocesi hee sex: (Laon)

Premonstratum (II, 521)

Sanctus Martinus, filia Premonstrati (II, 509)

Cussiatum, filia Premonstrati (II, 495)

Clarus Fons, filia Premonstrati (II, 370)

Thenalium, filia Sancti Martini (II, 400)

(Bucilly ontbreekt)

In Suessionensi dyocesi hee sex: (Soissons)

Vallis Serena, filia Premonstrati (II, 537)

Vallis Secreta, filia Premonstrati (II, 535)

Vallis Christiana, filia Sancti Martini (II, 533)

Brana, filia Premonstrati (II, 484)

Cartovororum, filia Loci (II, 493)

Locus Restauratus, filia Cussiati (II, 513)

Cataulunensis dyocesis (Châlons-sur-Marne)

Moncellum, filia Brane (II, 516)

Novioniensis dyocesis (Noyon)

Viromandia, filia Montis Sancti Martini (II, 426)

Belvacensis dyocesis (Beauvais)

Sanctus Iustus, filia Sancti Iudoci (II, 564)

Sanctus Iudocus, *Ambianensis dyocesis*, filia Premonstrati (Amiens; II, 548)

¹⁾ Voor het maken van een nauwkeurige transcriptie van het hele handschrift als voorbereiding op dit artikel, ben ik veel dank verschuldigd aan mijn medebroeder drs. L.I. van de Westelaken, die met zijn kennis van de Latijnse taal en zijn vaardigheid in het lezen van oude handschriften mij voortdurend heeft bijgestaan. Ook de vertaling van het Summarium in het Latijn is van zijn hand.

- Sanctus Johannes, filia Iudoci (II, 544)
 Serincurtis, filia eiusdem (II, 566)
 Seriatum, filia eiusdem (II, 569)
 Sanctus Andreas, filia eiusdem (II, 562)
 Sanctus Augustinus, *Morniensis dyocesis*, filia Furnis (Thérouanne; II, 421)
 Liska, filia Sancti Martini Laudunensis (II, 413)
 Sanctus Nycolaus, filia Gerimbergis (II, 429)
 Mons Sancti Martini, *Cameracensis dyocesis*, filia Sancti Martini (Cambrai; II, 417)
 Bona Spes in Hannonia, filia Premonstrati (II, 361)
 Sanctus Foillanus, filia eiusdem (II, 394)
 Grimberghe in Brabancia, filia eiusdem (II, 286)
 Sanctus Mychael in Antwerprie castro, filia eiusdem (II, 265)
 Geth, filia Truncine (II, 280)
 Tongerlo, filia Antwerprie (II, 330)
 Ninive, filia Parci (II, 314)
 Tornacensis dyocesis (Tournai)
 Truncine, filia Sancti Martini Laudunensis (II, 409)
 Viconia *Atrabacensis dyocesis*, filia Sancti Martini (Arras; II, 433)
 Castellum, filia Viconie (II, 405)
 Remensis dyocesis IIII (Reims)
 Bevallis, filia Premonstrati (III, 57)
 Calvus Mons, filia Premonstrati (II, 367)
 Vallis Dei, filia Sancti Martini (II, 383)
 Mare, filia Clarefontis (II, 389)
 Septem Fontes, filia Floreffie (II, 398)
 In Senonensi provincia (Sens)
 Dei Locus, filia Vallis Secreti (II, 499)
 Sanctus Paulus, filia Dei Loci (II, 530)
 Sanctus Marianus, filia Premonstrati, *in Antisiodorensi dyocesi* (Auxerre; II, 475)
 Bellevallis, filia Sancti Gelberti, *Stavensis* (moet zijn *Remensis*) *dyocesis* (Reims; III, 143)
 Hermerie, filia Vallis Secrete, *Parisiensis dyocesis* (Paris; II, 506)
 Camere Fons, filia eiusdem *Meldensis dyocesis* (Meaux; II, 487)
 Stella, filia Premonstrati, *Carnacensis dyocesis* (Chartres; III, 20)
 Grandis Campus, filia eiusdem (II, 552)
 Alba Curia, filia Premonstrati (II, 541)

Bellus Locus, filia Premonstrati, *Trecensis dyocesis* (Troyes; II, 481)

Bassus Fons, filia Belli Loci (II, 479)

Capella, filia Belli Loci (II, 490)

In Normannia, in Romotagensi provincia (Rouen)

Insula Dei, filia Selliaci (III, 43)

Bellosanna, filia Insule Dei (III, 39)

Marchadium Radulfi, filia Sancti Iudoci (II, 556)

Ressonium, filia Sancti Joannis, *Ambianensis dyocesis* (Amiens; II, 560)

Lucerna, filia Sancti Iudoci (III, 26)

Blanchalanda, filia Sancti Iudoci (III, 18)

Ardena, filia Lucerne, *Baiocensis* (Bayeux; III, 33)

Falesia, filia Sancti Iudoci, *Sagiensis dyocesis* (Sées; III, 41)

Silliacum, filia Premonstrati (III, 48)

In provincia Turonensi (Tours)

Petream, filia Premonstrati (III, 28)

Bellus Portus, *Briocensis dyocesis*, filia Lucerne (St. Brieuc; III, 14)

In provincia Burdegalensi (Bordeaux)

Plana Silva, filia Premonstrati (III, 192)

Locus Dei, filia eiusdem, *Pictaviensis diocesis* (Poitiers; III, 23)

In Alvernia (Auvergne)

Doa, filia Premonstrati, *Aniciensis dyocesis* (Le Puy; III, 149)

Sanctus Gherbertus, filia Dei Loci, *Claremontensis dyocesis* (Clermont; III, 151)

Sanctus Andreas, filia Sancti Gherberti (III, 146)

In provincia Lugdunensi (Lyon)

Septem Fontes, filia Bellevallis, *Ligonensis dyocesis* (Langres; III, 108)

In Burgundia. In provincia Bisuntina (Bourgogne, Besançon)

Sanctus Rufus, filia Premonstrati. Ante renovacionem Norberti de toto ordine primus

Corneolum, filia Laudunensis (I, 360)

Lacus, filia eiusdem, *Latisanensis dyocesis* (Lausanne; I, 368)

Fons Andree, filia Laci (I, 362)

Humilis Mons, filia eiusdem (I, 366)

Bellalagia, filia Laci, *Basiliensis dyocesis* (Basel; I, 358)

Bellus Campus, filia Corneoli (I, 356)

Vallis, filia eiusdem (I, 371)

In Lotharingia, In Treverensi provincia (Lorraine, Trier)

Sanctus Paulus, filia Premonstrati, *Viridunensis dyocesis* (Verdun; III, 111)

Stagnum, filia Bellevallis (III, 65)
Regia Vallis, *Tulensis dyocesis*, filia Premonstrati (Toul; III, 99)
Rengivallis, filia eiusdem (III, 96)
Sancta Maria, filia eiusdem (III, 93)
Jovisvillaris, filia Regie Vallis (III, 78)
Jandoria, filia eiusdem (III, 75)
Bonumfagetum, filia Flabonis Montis (III, 61)
Flabonis Mons, filia Bellevallis (III, 71)
Mira Vallis, filia VII Fontium (III, 89)
Estivagium, filia Flabonis Montis (III, 67)
Sancta Crux, *Metensis*, filia Bellevallis (Metz; III, 84)
Justus Mons, filia eiusdem (III, 81)
Salina Vallis, filia Justi Montis (III, 104)
Wadegocia, *Trevensis dyocesis*, filia Premonstrati (Trier; I, 116)
Arnesten, filia Godesnaden, *Trevensis dyocesis* (Trier; I, 151)
Rumesdorp, filia Floreffie, *Trevensis dyocesis* (Trier; I, 186)
Seyna, filia Steenvelt (I, 188)
Sanctus Nycolaus, filia Premonstrati, *Aquensis dyocesis* (Aken; I, 99)

In regno Anglie. Circaria prima (Engeland)

Neuhus, filia Liske, *Lincolniensis dyocesis* (Lincoln; II, 67)
Welenford, filia de Neuhus (II, 73)
Wellebec, *Eboracensis dyocesis*, filia eiusdem (York; II, 82)
Croxtonia, filia eiusdem (II, 48)
Barlinges, filia eiusdem (II, 34)
Topeholin, filia eiusdem (II, 80)
Lavendena, filia de Welleford (II, 64)
Beanthef, *Cicestrensis dyocesis*, filia de Wellebec (Chichester; II, 38)
Neubo, filia de Neuhus (II, 66)
Parcus, filia eiusdem (II, 50)

Circaria II

Dereford, filia Welebec (II, 52)
Begeham, *Cicestrensis dyocesis*, filia Dereford (Chichester; II, 36)
Leistona, *Norwicensis dyocesis*, filia Welebec (Norwich; II, 65)
Langeleia, filia Alnewic (II, 63)
Dierham, filia de Welebec (II, 85)
Maldona, *Londonensis dyocesis*, filia Neuhus (London; II, 39)
Langhedona, *Cantuariensis dyocesis*, filia Leistone (Canterbury; II, 61)
Sancta Radegundis, filia Premontrati (II, 69)

Circaria III trans Humbrum (Humber)

Alnewic, filia de Neuhus (II, 32)

Sancta Agatha, *Eboracensis dyocesis*, filia eiusdem (York; II, 53)

Trieburc, filia de Alnewic (II, 100)

Blancalanda, filia de Neuhus (II, 41)

Cokersand, filia Croxtonie (II, 43)

Coverkam, filia Dereford (II, 47)

Eglestona, filia Sancte Agathe (II, 55)

Vallis Magdalene, *Carleolensis dyocesis*, filia Cokersand (Carlisle; II, 70)

Bellus Locus, filia eiusdem (II, 36)

Thore, *Exeniensis dyocesis*, filia Wellebec (Exeter; II, 79)

In Wallia (Wales)

Casleu, filia Sancti Johannis Ambianensis (II, 74)

Candida Casa, filia Derecungal in Galyadia (II, 113)

Derecungal, *Glascuensis dyocesis*, filia Premonstrati (Glasgow; II, 106)

Saule Siete, filia Derecungal (II, 109)

In Hibernia (Ierland)

Sancta Trinitas, filia Premonstrati (II, 138)

Crafergos, filia Dereburg (II, 146)

Balinennan, filia eiusdem (II, 131)

In Dacia (Denemarken)

Sancta Trinitas, filia Premonstrati (I, 269)

Burgilanum, filia Steinvelt, in Lundensi metropoli (Lund; I, 266)

Tumethorp, filia Premonstrati (I, 271)

Ewid, filia Premonstrati (I, 270)

Wee, Filia Tumethorpi (I, 265)

In Norwagia (Noorwegen)

Olewin, filia Burgilani (I, 272)

In regno Sicilie (Sicilië)

Sanctus Quiricus, filia Premonstrati, *Reatinensis dyocesis* (Rieti; I, 378)

Sanctus Samuel, filia Premonstrati (I, 379)

Sancta Maria, filia eiusdem (I, 381)

Sanctus Petrus, filia eiusdem (I, 383)

In Teutonia in provincia Moguntina (Mainz)

Elostat, filia Premonstrati (I, 101)

Cella, filia eiusdem, *Herbipolensis dyocesis* (Würzburg; I, 131)

Cella Omnium Sanctorum, *Argitonensis dyocesis*, filia eiusdem (Strasbourg, I, 63)

Tukelenhuse, filia Celle (I, 137)

Capella, filia eiusdem (I, 134)

Selbod, filia Elostat (I, 105)

Vescera, filia Premonstrati (I, 138)

Lutra, filia Rote, *Wormaciensis dyocesis* (Worms; I, 103)

Monasterium, filia Arnestein (I, 109)

Domus Rubea, filia Wadegocie (I, 114)

In Boemia (Bohemen)

Mons Syon, *Pragensis dyocesis*, filia Steinveld (Praag; I, 310)

Teppla, filia eiusdem (I, 315)

Mileus, filia eiusdem (I, 300)

In Moravia (Moravië)

Lucas, *Alamatensis dyocesis*, filia Stragen (Olmütz; I, 297)

Gradis, filia eiusdem (I, 291)

In Suevia (Schwaben)

Urspert, *Augustensis dyocesis*, filia Premonstrati (Augsburg; I, 86)

Roggenburc, filia Urspert (I, 77)

Rota, *Constanciensis dyocesis*, filia Premonstrati (Konstanz; I, 79)

Augia, filia Rote (I, 88)

Steingate, *Augustensis dyocesis*, filia Rote (Augsburg; I, 51)

Marcellum, filia eiusdem (I, 75)

Scutenried, filia Augie (I, 83)

Sancte Lucie, filia Roggenborch (I, 68)

Madelberch, filia eiusdem (I, 62)

Rutin, filia Premonstrati (I, 81)

Curwaldia, filia Roggenberch (I, 72)

In Turingia (Thüringen)

Godesnave, filia Premonstrati (I, 218)

In Sclavia (Wendenland)

Usnam, filia Premonstrati (I, 256)

Belboch, filia Orti Sancte Marie (I, 255)

In Livonia (Letland)

Riga, filia Premonstrati (I, 410)

In Coloniensi provincia (Keulen)

Floreffia, filia Premonstrati (II, 373)

Steinfeld, filia eiusdem, *Coloniensis dyocesis* (Keulen; I, 192)

Hamburna, filia Steinfeld, *Coloniensis dyocesis* (Keulen; I, 166)

Skeida, filia Cappenberch (I, 190)

- Silva Sancte Marie, filia Skeide (I, 155)
 Arnesberch, filia Insule Sancte Marie (I, 149)
 Kenestede, filia Steinveld (I, 175)
 Everbode, filia Antwerpie, *Leodiensis dyocesis* (Luik; II, 270)
 Parcus, filia Sancti Martini, *Laudunensis dyocesis* (Laon; II, 317)
 Hebentine, filia Floreffie (II, 379)
 Hernesberge, filia Premonstrati (I, 170)
 Mons Cornelii, filia Floreffie (II, 357)
 Leffla, filia eiusdem (II, 386)
Traiectensis dyocesis (Utrecht)
 Insula Sancte Marie, filia Sancti Martini *Laudunensis* (II, 302)
 Berna, filia Insule Sancte Marie (II, 274)
 Ortus Sancte Marie, filia Steinveld (II, 210)
 Dockinga Sancti Bonifacii, filia eiusdem (II, 190)
 Vallis Sancte Marie, filia Orti Sancte Marie (II, 206)
In Walatria Insula (Walcheren)
 Sancta Maria in Middelborch, filia Antwerpie (II, 306)
Monasteriensis dyocesis (Munster)
 Cappenberga, filia Premonstrati (I, 158)
 Varlar, filia Premonstrati (I, 197)
 Clareholt, filia Premonstrati (I, 174)
 Merna, alio nomine Sancti Joannis, filia Steinveld (II, 213)
 Floridus Ortus, filia Premonstrati (II, 230)
In Polonia, Gniezensi provincia (Polen, Gniezno)
 Sanctus Vincentius, filia Stragen (I, 334)
 Brosca, *Cracoviensis dyocesis*, filia eiusdem (Krakau; I, 339)
 Vitovia, filia eiusdem (I, 346)
In Ungaria in Strigosensi provincia (Hongarije, Esztergom)
 Grabes, filia Regie Vallis (I, 439)
 Cokins, filia eiusdem, *Watiensis dyocesis* (Vác; I, 448)
 Sancta Crux, filia Bellevallis, *Agriensis dyocesis* (Zagreb; I, 449)
 Albei, filia Sancti Stephani (I, 469)
In Bawaria in provincia Satelburgum (Beieren, Salzburg)
 Ostrehovia, filia Urspert, *Patariensis dyocesis* (Passau; I, 43)
 Windeberga, *Ratisponensis dyocesis*, filia Premonstrati (Regensburg; I, 55)
 Scesdare, *Frisiensis dyocesis*, filia Urspert (Freising; I, 47)
 Nova Cella, filia eiusdem (I, 42)
 Wiltina, filia eiusdem, *Brixianensis dyocesis* (Brixen; I, 53)

In Austria (Oostenrijk)

Jerus, filia Premonstrati (I, 289)

In Gasconia in provincia Auxitana (Gascogne, Auch)

Casa Dei, filia Laudunensis (III, 171)

Cambalonga, *Conlanensis dyocesis*, filia Case Dei (Conserans; III, 175)

Artosium, filia eiusdem (III, 159)

Fontia, filia eiusdem (III, 187)

In provincia Narbonensis (Narbonne)

Fons Calidus, filia Cambelonge (III, 181)

Capella, filia Case Dei (III, 168)

Villa Dei, filia eiusdem (III, 177)

In provincia Toletana (Toledo)

Retorta, filia eiusdem (III, 279)

Sanctus Pelagius, filia Vicis (III, 286)

Sancta Crux, filia Retorte (III, 301)

Sanctus Saturninus, filia Sancti Pelagii (III, 275)

Sancta Maria de Ortis, prioratus est (III, 275)

Nova Domus, filia Vitis (?)

Sanctus Christopherus, filia Vitis (III, 265)

Buxetum, filia Cristopheri (III, 250)

Aquilar, filia Retorte (III, 237)

Sanctus Michael, filia Vitis (III, 258)

Villa Media, filia eiusdem (III, 315)

Vitis, filia Premonstrati (III, 305)

Sancti Spiritus, filia eiusdem (III, 246)

Sanctus Leonardus, filia eiusdem (III, 242)

Caritatis, filia Sancti Leonardi (III, 253)

Sanctus Michael, filia eiusdem (III, 263)

In regno Arregonensis (Aragon)

Bellipondium, filia Case Dei, *Redensis dyocesis* (Redez; III, 162)

In regno Galicie (Galicie)

Sanctus Pelagius, filia Retorte (III, 244)

In Terra Promissionis

Bethleem et (I, 407)

Sanctus Abacuc (I, 404)

Et sunt hic fere 250 abbacie de magis notis, exceptis prioratibus et preposituris monialium et conversorum.

Bijlage II: Leven van Norbertus; fol. 80v.-82; cfr. blz. 57.

Sequitur nunc brevis compilacio de vita sancti Norberti, Magdeburgensis archiepiscopi, primi abbatis in Premonstrato, qui ordinem nostrum renovavit.

Anno Incarnacionis Domini 1115, Paschale Sedis Apostolice presule, Henrico V^o iuniore imperatore, floruit Norbertus, nacione Teutonicus, ex patre Heriberto, matre Hadwide, municipio de Xanctis, quod quondam Troia dicebatur, genere illustri Francorum et Germanorum ortus, opibus auctus, forma decorus, statura gracilis ac paululum longus, scientia eruditus, eloquio excultus, ordine subdiaconus. Quem cum adhuc in utero mater gestaret, audivit per sompnum dicentem sibi: Equo animo esto Hadwidis, quoniam archiepiscopus futurus est quem portas. Hic in curia Frederici archiepiscopi Coloniensis primum, postea in aula imperatorum conversatus est. Qui postmodum divinitus inspiratus curie valefecit, et a Frederico archiepiscopo sacros ordines, videlicet diaconatum et sacerdotium uno eodemque suscepit die, mutatis vestibus griseis et variis, quas secundum morem terre usque ad id tempus portaverat, et pellicio agnino et humili habitu postmodum est usus. Susceptis autem ordinibus contulit se ad monasterium Sigebergense ut ibi officii sui usum et discipline regularis perciperet documenta. Ubi cum 40 dies mansisset reversus est ad ecclesiam suam et aliquamdiu resedit in ea canonicus ut dicitur secularis. Cum autem in religione cepisset proficere primo quidem blandis et persuasibilibus sermonibus, quos in capitulo faciebat, fratres suos ad disciplinam exhortabatur. Postmodum vero tam prepositos quam canonicos nominatim de excessibus ipsorum in capitulo arguebat, unde factum est ut inexorabili odio cuncti eum perquirerent et apud Sedis Apostolice legatum, dominum Cononem, ipsum pro veste mutata et predicatione suscepta accusarent. Ad hec ille respondit: Si de religione accusor: *Religio munda et immaculata apud Deum et Patrem hec est: visitare pupillos et viduas in tribulacione eorum, et immaculatum se custodire in hoc seculo.* Si de predicatione: Scriptum est: *Si quis converti fecerit peccatorem ab errore vie sue, salvabit animam eius a morte et operit multitudinem peccatorum.* Si de potestate: Datur nobis potestas in suscepcione sacerdotii cum dicitur: *Accipite potestatem et estote relatores verbi Dei.* Postremo si de veste: Dicit Petrus: *Non in veste preciosa.* Postea cum ieiuniis et vigiliis seipsum infatigabiliter afficeret, quadam die, cum paululum manu maxillam sustentaret pro capiendo sompno, demon ei astitit insultans, quod unius noctis spacium absque sompno

transigere non posset. Expergefactus itaque et inimici non ignorans insidias respondit: Quis minis tuis credet, cum ab inicio teste veritate mendax sis et pater mendacii? Taliter confusus spiritus malignus discessit. Videns postmodum homo Dei quod omnes ipsum graviter persequerentur, et metuens ipsorum perdicionem, qui jam ad invectionem non solum conviciorum sed et criminum falsorum in ipsum irruerant, Frederico archiepiscopo quidquid de manu eius beneficiorum ecclesiasticorum et reddituum, quibus plurimum habundabat, receperat, resignavit. Venditis omnibus que ex patrimonio possidebat et pauperibus erogatis, preter decem mercas et unam mulam et capellam ad missam celebrandam, et assumptis secum duobus laicis laboriosam suscepit perigrinacionem. In ipso autem itinere constitutus recordatus est quod nudam crucem nudus sequi deberet, et mox eadem, que secum detulerat ad castrum quoddam, Hoyum nomine, super Mosam fluvium, pauperibus distribuit preter solam capellam, quam ad usum misse sibi retinuit. Exinde vero pede nudo, lanea indutus tunica, et pallio sibi sufficiente, proficiscitur ad Sanctum Egidium, ubi invento Gelasio papa, qui Paschali successit, confessus est ei voluntatem et propositum suum, petita simul et accepta venia quod contra canonum statuta supremos sacros ordines simul suscepisset. Papa vero videns eius prudenciam, auctoritatem predicandi ei ubique terrarum precipiendo indixit et litteris apostolicis munitum remisit.

Anno igitur Incarnacionis Domini 1118, defunctis sociis suis in peregrinacione, accessit ei dominus Hugo, qui postmodum ei in regimine Premonstratensis ecclesie successit. Relictisque omnibus seculi pompis in eandem paupertatem cum eo se contulit, et predicacionis semen per universam terram fideliter et salubriter cum ipso disseminavit. Contigit eodem anno ut defuncto domino Gelasio papa Calixtus, prius Viennensis episcopus, apud Cluniacum a cardinalibus, quorum maior et sanior pars cum domino Gelasio transpalmaverat¹⁾, in papam eligeretur. Quo generale consilium Remis celebrante, Norbertus, pedibus ut erat nudis et veste humili ad ipsum accedens, honorifice est susceptus, et renovatis apostolice commissionis litteris, dominus papa ipsum Bartholomeo Laudunensi episcopo diligenter commisit et ut eius curam susceperet precepit. A quo idem Norbertus postmodum locum quendam valde desertum, qui ab incolis Premonstratum vocabatur, suscepit. Post-

¹⁾ Bedoeld zal zijn *transalpinaverat*.

modum vero Cameracum veniens iuvenem quendam, Evermodum nomine, post factum in ecclesia sermonem, secum inde deduxit. Inde proficiscens apud Nivigellam alium iuvenem, Antonium nomine, a Deo sibi datum recepit. Hii duo et tercius, quem prius repererat, scilicet Hugo, radices fuerunt multitudinis que postmodum est subsecuta. Infra Quadragesimam illam tot socios suscepit quod in ebdomada Passionis cum tredecim reversus predictum locum, scilicet Premonstratum, possedit.

Crescente postmodum in eo gracia divina cepit miraculis choruscare in tantum, ut demones ab obsessis fugaret et reliquias sanctorum, Deo premonstrante, que multis annis latuerant, ostenderet. Revertente ipso aliquando de partibus Teutonicis, et reliquias, quas inde detulerat, reportante, comitissa Namurcensis villam Floreffie ei obtulit. Qua suscepta, et altero vasculo reliquiarum ibi dimisso, Premonstratum revertitur habens iam secum domi clericorum et laycorum fratres circiter triginta novicios. Congregatis igitur clericis ferme quadraginta et laicis quam plurimis deliberare cum ipsis cepit quam pocius vivendi regulam sibi proponi vellent, qui nondum aliquam certam sue conversacionis formulam, quam sequerentur, habebant. Allata igitur et recitata in communi audientia beati Augustini regula, placuit universorum iudicio, ut eandem in perpetuum sequerentur eo quod canonice professioni, cui ab infancia fuerant attitulati, facere viderentur iniuriam, si aliquatenus ab ea recederent. Quam prudens pater Norbertus bene dispositam²⁾ considerans statim in die Natalis Domini, qui proxime instabat, omnes profiteri suasit. Qui ad instar Dominice discerpsionis sub eadem et stabilitatis in loco et professionis gracia ad illam beate perhennitatis civitatem singuli seipsos conscripserunt. Quia vero sanctorum patrum docet expositio, canonicam vitam profitentes angelorum gerere vicem, convenit inter eos albis et laneis uti vestibus, eo quod testes Dominice resurrectionis in albis apparuisse leguntur, penitentes vero in laneis sunt. Voluit autem sanctus pater, ut omni tempore ieiunarent una vice contenti in die. Voluit eciam, ut asellis circumvectarentur usque ad quatuor vel quinque leucas. Sed obsistente carnis infirmitate duo hec, ut recepta sunt, nec compleri potuerunt. Femoralibus semper fratribus uti precepit laneis ad carnem, laneis ad laborem et absque ulla tinctura uti precepit, licet asperissimo cilicio ipse vestiretur. Tria precipue commendabat, scilicet mundiciam circa altare, negligenciarum in capitulo correpcionem, paupe-

²⁾ Er staat *dispositus*.

rum curam et hospitalitatem, asserens nullam domum umquam posse perire que hec tria observaret sollicite.

Erat ille locus asperrimus et arbustis et paludibus et ceteris incommoditatibus occupatus, in quo pater Norbertus cum parvula societate residebat. Quamobrem visum est ipsi et fratribus aliis, ut si fieri posset, habiliorem locum sibi conquirerent. Cumque hoc sue voluntatis consilium Deo disponendum ieiuniis et oracionibus assiduis commendarent, apparuit cuidam fratri revelacio manifesta satis et evidens, evidenter locum, et que in loco et de loco erant ventura significans. Nam ibidem ubi nunc Premonstratensis sita est ecclesia Dominus Jhesus Christus in cruce visus est, super quem septem solis radii mirabilis claritatis fulgebant, et a quatuor partibus sicut in quatuor introitus illius loci esse dinoscitur in modum crucis multitudo magna peregrinorum cum peris et baculis properabat et, flexis genibus adorato Salvatore et pedibus eius osculo dato, quasi per licenciam recessuri revertebantur. Hanc revelacionem accio subsecuta insinuat in hiis, qui relictis omnibus ut peregrini veniunt et professione quasi osculo dato ad optinendas preliorum acies, ad diversas naciones recedunt. Factum est igitur, ut post modicum in eodem loco edificium materiale levaretur, advocato Bartholomeo episcopo, qui lapides in fundamento prius benedixit et consummato sub novem mensibus monasterio ipsum fideliter consecravit.

Sequitur postea de egressu Norberti et predicatione in Teutonia et demonum a diversis expulsionem; et de tembtacionibus fratrum quas ipso absente sustinuerunt; de conversione Godefridi comitis Cappenbergensis, et Teobaldi comitis Francie; et qualiter Rome ad Honorium papam profectus est pro statuendo fratrum ordine et confirmandis rebus ipsorum, et quomodo ab eo honorifice susceptus est, et quidquid peciit obtinuit; et quomodo a quodam socio sui itineris, cum ab urbe reverteretur, audita est vox manifeste ipsum denunciens futurum Parthenopolitanum episcopum; et de diversis temptacionibus et fantasiis quibus demon fratres interim vexabat; et qualiter de matrimonio comitis Theobaldi aliquamdiu fuisset occupatus; et quomodo, eiusdem negocii occasione Spiram veniens, Lotharium imperatorem et clericos Saxonie ad eligendum Parthenopolitanum episcopum congregatos invenit; et quomodo ibidem assensu imperatoris est electus ab omnibus et statim a quodam cardinale qui illum venerat confirmatus et qualiter inde divertens in civitate Magdaburch sit receptus; et quomodo nudis pedibus et pallio vili amictus ad civitatem venerit et palacium ingressurus ab hostiario non cognitus sit repulsus; et qualiter iam consecratus possessiones ecclesie

fere adnichillatas recuperabat; et quomodo postmodum decanos et sacerdotes ad continenciam³⁾ per censuram ecclesiasticam coegit, et quantam difficultatem sustinuit antequam ecclesiam beate Marie de canonicis secularibus in canonicos regulares tra(n)stulit, et de persecucionibus quas propter iusticiam passus est.

Sequitur postea qualiter fratres Premonstratenses, cum iam per bienium eius redditum expectassent, tandem missis ad ipsum legatis, de subrogando patre tractaverint, et qualiter postmodum dominus Hugo ab ipsis electus et ab eo sit Premonstratum remissus cum aliis duobus, quorum alter Antwerpiensi ecclesie, alter Floreffensi, consilio viri Dei, est prefectus. Sed et duo alii iam in aliis duabus ecclesiis erant consecrati, videlicet Laudunensi et Vivariensi. Isti quinque et sextus quem loco, qui dicitur Bona Spes, dominus Hugo statim post suum introitum prefecerat. Metuentes futuram ordinis dissolutionem annum capitulum statuerunt observandum ad sinistra sui ordinis corrigenda.

Postea sequitur qualiter ad Innocencium papam Remis venit et privilegia Parthenopolitane civitatis renovari et meliorari fecit; et quomodo aliud privilegium ad propagandam in ecclesia episcopali sui ordinis religionem accepit; et de reversione sua; et de ecclesie reconsecratione et burgensium furore, et de compositione, et in sedem suam reposicione; et qualiter in Italiam cum Innocencio papa et imperatore Lothario ierit, et qualiter in manu valida imperator papam reduxit et ab ipso fuerit in imperatorem consecratus, et qualiter postea Norbertus in pace reversus, cum annis octo sedisset, diem clausurit extremum anno Incarnacionis Domini millesimo centesimo tricesimo tercio⁴⁾.

Bijlage III: Priv. undecimum; fol. 92; cfr. blz. 59.

Paus Innocentius IV verleent op 25 mei 1244 aan de abten en alle leden van de premonstratenzerorde de gunst, dat niemand het mag wagen de personen die hen kwaad berokkenen ofwel de personen, die te kwader trouw goederen van hun klooster in bezit houden, om een of andere reden te ontslaan van het interdict of de excommunicatie, die ze hebben opgelopen, voordat zij hun vergrijp naar best vermogen hebben goedgeemaakt en genoegdoening hebben gegeven.

³⁾ In *Vita B* (editie J. CHR. VAN DER STERRE, Antwerpen 1656, blz. 192) staat *castimoniam*.

⁴⁾ Moet zijn *quarto*.

Innocencius episcopus, servus servorum Dei dilectis filiis abbatibus et universis fratribus ordinis Premonstratensis salutem et apostolicam benedictionem. Religiosis viris annuere eorumque intendere commodis et augmentis officium nostrum exigit et debitum postulat caritatis. Qua propter auctoritate vobis presencium duximus indulgendum, ut nullius¹⁾ malefactores vestros vel rerum ecclesie vestre maleficos fidei possessores, cum fuerint interdicto vel excommunicacione nodati, absolvere aliqua ratione attemptet, donec excessum suum prout possibile fuerit corrigant et emendent et vobis ab eis fuerit satisfactum. Nulli ergo etc. Si quis etc. Datum Rome²⁾ apud Sanctum Petrum VIII kalendas Junii, pontificatus nostri anno primo.

Bijlage IV: Priv. duodecimum; fol. 92; cfr. blz. 59.

Paus Innocentius IV verleent op 12 februari 1245 aan de abten van de orde van Premonstreit op hun verzoek de gunst, dat hun kanunniken, wanneer deze van de ene kerk naar een andere worden overgeplaatst, door de ordinarius loci kunnen worden aangesteld in dienst van de kerk, waarheen ze zijn gezonden.

Innocencius servus servorum Dei dilectis filiis abbatibus Premonstratensis ordinis salutem et apostolicam benedictionem. Cum igitur, sicut ex parte vestra fuit propositum coram nobis, frequenter contingat, vos aliquos ex vestris canonicis de una ecclesia¹⁾ ad aliam aliquamdiu moraturos ibidem destinare, nos devocionis vestre precibus inclinati, ut tales a loci dyocesano promoveri ad titulum ecclesie, ad quam mittuntur, valeant auctoritate vobis presencium indulgemus. Nulli ergo hominum etc. Si quis etc. Datum Lugduni II ydus Februarii, pontificatus nostri anno secundo.

¹⁾ Er staat *nulli*.

²⁾ Er staat *Romo*.

¹⁾ Hiermee moet wel bedoeld zijn *ecclesia parochialis*. Volgens N. BACKMUND, *Spätmittelalterliche Reformbestrebungen im Prämonstratenserorden* in *Anal. Praem.* 56 (1980) blz. 195 zou er pas in de 14de eeuw sprake zijn van norbertijnen, die een parochie bedienden. Het staat evenwel vast, dat reeds in de 12de eeuw parochiekerken norbertijnen als pastoors hadden. Zie de volgende bullen bij J. RAMACKERS, *Papsturkunden in Frankreich*, Bd. 4 Picardie nrs. 153 en 180; *Papsturkunden in den Niederlanden* nrs. 103 en 298, in *Anal. Praem.* tom. X (1934) blz. 292 en 294. Zie ook de bul van paus Lucius III van 1144 in C.L. HUGO, *Sacri ac canonici ordinis Premonstratensis annales*, tom. II, blz. 435.

Bijlage V: Priv. decimum sextum; fol. 93; cfr. blz. 60.

Paus Innocentius IV neemt op 31 januari 1245 ten gunste van de abt van Prémontré en van het Generaal Kapittel van zijn orde op hun verzoek de voor vijf jaar geldende beslissing — aangezien heel wat gedelegeerde en ook de gewone vaste rechters aan de prioren, supprioren en de andere kloosterlingen van hun orde opleggen, zich met de stichters van hun kloosters ofwel met vorsten en andere adellijke en machtige personen in verbinding te stellen ofwel hen te dagvaarden, wat de afkeer van deze heren opwekt en vaak hoge onkosten meebrengt —, dat zij en hun prioren, supprioren en overige kloosterlingen aan zulke opdrachten geen gehoor hoeven te geven.

Innocencius, servus servorum Dei, dilecto filio abbati Premonstratensi et capitulo generali eiusdem ordinis salutem et apostolicam benedictionem.

Ex parte vestra fuit nobis supplicatum, ut cum nonnulli iudices delegati et eciam ordinarii prioribus, supprioribus et aliis claustralibus vestri ordinis precipiant, ut communicent vel citent monasteriorum suorum proprios fundatores vel principes aut alios nobiles et potentes propter quod odia ipsorum incurrunt et dampna frequenter gravia et expensas, salubre super hoc remedium adhibere paterna sollicitudine curaremus. Vestris itaque supplicationibus benignum impertientes assensum, ut vos seu predicti priores, suppriori aut alii claustrales ad exequenda mandata huiusmodi nullatenus teneamini auctoritate vobis presencium indulgemus, presentibus post quinquennium minime valituris. Nulli etc. Si quis etc. Datum Lugduni pridie kalendas Februarii, pontificatus nostri anno secundo.

Bijlage VI: Priv. trigesimum secundum; fol. 97; cfr. blz. 61.

Paus Alexander IV keurt op 9 maart 1258 goed, dat de premonstratenzer abten in hun kloosters seculiere geestelijken met hun bezittingen opnemen, mits de rechten van de kerken, waartoe ze tevoren behoorden, niet tekort worden gedaan.

Alexander episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis abbati Premonstratensi et universis coabbatibus suis salutem en apostolicam benedictionem.

Auctoritate vobis presencium indulgemus, ut liceat vobis clericos seculares cum rebus suis ad vestrum monasterium, nullius contradiccione obstante, recipere, salva tamen illarum ecclesiarum canonica iusticia in quibus primo fuerant conversati. Nulli ergo omnino hominum etc. Si

quis etc. Datum Thusculis septimo ydus Martii, pontificatus nostri anno IIII°

Bijlage VII: Priv. trigesimum quartum; fol. 97v.; cfr. blz. 61.

Paus Honorius III treft in een schrijven van 6 augustus 1225 aan de bisschop van Laon en aan de abt van Prémontré maatregelen omtrent de wijze waarop kloosterlingen, die om diverse redenen in de ban waren geslagen en daarna toch de kerkelijke wijdingen hebben ontvangen en de goddelijke diensten hebben verricht, van deze ban kunnen worden ontslagen.

Honorius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri episcopo Laudunensi et dilecto filio abbati Premonstratensi salutem et apostolicam benedictionem.

Ex parte tua, fili abbas, fuit nobis humiliter supplicatum, ut cum nonnulli fratrum tuorum per violenta iniectioe manuum in confratres suos vel alios viros religiosos in canonem inciderint sentencie promulgate, quidam vero in ecclesiis tibi subiectis symoniacum ingressum haberint, alii eciam pro detencione proprii vel pro aliis, que contra regularem observanciam commiserunt, excommunicacionis vinculo sunt astricti, quorum quidam, absolucionis beneficio non obtento, se fecerunt ad sacros ordines promoveri et divina temere celebrarunt, eis, ne propter hoc accedendo ad sedem apostolicam assumant materiam evagandi, providere misericorditer dignaremur, de vestra itaque circumspectione plenam in Domino fiduciam optinentes, discrecioni vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus excommunicatis huiusmodi iuxta forma ecclesie absolucionis beneficium impendatis iniunctis eisdem quod propter hoc fuerit iniungendum, dummodo tamen illi, qui excommunicati susceperint (ordines)¹⁾, celebrare divina prout secundum Deum animarum suarum salutem videritis expedire, servata per omnia circa symoniacos forma consilii generalis. Datum Reate VIII ydus Augusti, pontificatus nostri anno decimo.

Bijlage VIII: Bul van Eugenius III; fol. 72v.; cfr blz. 62.

Paus Eugenius III (1145-1153) legt aan de bisschop van Lausanne op, vooreerst de kluizenaar Poncius en de Cluniacenser monniken te verbieden, reguliere kanunniken van de premonstratenzer abdij Lac-de-Joux tot het

¹⁾ In het handschrift is de plaats voor dit woord oningevuld gebleven.

monastieke leven over te halen, en vervolgens hen te verplichten de reeds aangenomen personen naar hun abt terug te sturen.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri A Laudunensi episcopo, salutem et apostolicam benedictionem.

Sanctorum patrum testatur auctoritas, ut nullus abbas regulares canonicos a proposito professionis canonice revocare ac ad monasticum habitum, ut monachi fiant, suscipere ac retinere presumat, quam diu ordinis sui ecclesiam invenire potuerint in qua canonice vivere et animam suam possint Deo auctore salvare. Quocirca adversus Poncium heremitam et cluniacenses monachos querelam accepimus, quod canonicos regulares monasterii de Lacu ad monasticum habitum attrahere et contra sacrorum canonum instituta detinere presumant. Quia igitur predecessorum nostrorum providencia constituta noscuntur firma debent et illibata servari, fraternitati tue per presenciam scripta mandamus, quatenus predictum heremitam et cluniacenses monachos districte commoneas, ut regulares canonicos, quos recepisce dicuntur, abbati suo exhibere festinant et de cetero recipere non presumant, ne iteratus clamor super hoc ad aures nostras debeat pervenire.

Toelichting

Deze pauselijke bul wordt in de literatuur over de abdij Lac-de-Joux nergens vermeld en is in de bekende regestenverzamelingen van de pauselijke stukken niet te vinden. Er zijn redenen om aan de echtheid te twifelen. Vooreerst ontbreekt de datering. Vervolgens staat in de adressering Laudunensi in plaats van Lausannensi, wat toch verwacht kon worden gezien de ligging van deze abdij binnen het toenmalige bisdom Lausanne. In plaats van de volledige naam van de bisschop heeft de auteur zich tevreden gesteld met de letter A. De grootste moeilijkheid levert de passage «quatenus predictum heremitam et cluniacenses monachos districte commoneas». Er heeft in de buurt van Lac-de-Joux wel een kluizenaar Pontius geleefd, maar dat moet volgens de traditie in de vijfde eeuw zijn geschied. Zijn naam is terug te vinden in die van een klooster, niet ver van Lac-de-Joux aan de overzijde van het meer gelegen in het dorp Le Lieu. Het werd eertijds «locus Dompni Poncii hermite» genoemd. Zie *Dictionnaire historique et biographique de la Suisse* 4, Neuchâtel 1928, blz. 523, artikel *Lieu (Le)*. Ook de vermelding van de cluniacenses doet vreemd aan. De abdij Lac-de-Joux heeft wel problemen gehad met de abdij St. Claude (ook St. Oyend of S. Eugendus genaamd), veertig km. ten zuiden van Lac-de-Joux, maar dit was een benedictijner-

abdijs. Zie U. Chevalier, *Répertoire des sources historiques du moyen âge*, dl. 2, Montbéliard 1903. De bul doet denken aan een bevelschrift van paus Hadrianus IV uit 1155, waarvan ALBERT BRACHMANN in *Helvetia Pontificia*, Berlijn 1927, blz. 197 de volgende regest geeft: (Hadrianus IV) mandat Petro archiep. Tarentasiae et Amedeo ep. Lausannen., ut litem, quae inter monasterium de Lacu Iuriensi et fratres in loco domni Pontii heremitae (Lieu-Poncet) commorantes de conversis recipiendis et de iure piscationis vertitur, aut per concordiam aut per iudicium terminent*. Zie ook *Anal. Praem.* 51 (1975) blz. 320.

Bijlage IX: Bul van Innocentius III; fol. 74v.; cfr. blz. 63.

Paus Innocentius III (1198-1216) antwoordt op de vraag van de abt van Prémontré wat te doen met hen, die ondanks apostasie toch de heilige wijdingen hebben ontvangen en daarna van die wijdingen gebruik hebben gemaakt, dat deze apostaten gesuspendeerd zijn en blijven, totdat de abt een nadere regeling van hem zal hebben ontvangen.

Innocencius episcopus, servus servorum Dei, etc. abbati¹⁾ et conventui Premonstratensis ecclesie.

A nobis per vestros nuncios requisitis, quid de hiis statuere debeatis, qui in apostasia sacros ordines receperunt vel susceptis prius ordinibus tunc sunt usi. Nos igitur inquisitioni vestre ita duximus respondendum, ut eos ab ordinibus sic susceptis et eis in quibus in apostasia ausi sunt ministrare, appellacione postposita, suspendatis et faciatis, donec super hoc nostrum susceperitis mandatum, manere suspensos²⁾.

Bijlage X: Schrijven van de abt van Prémontré; fol. 74v.; cfr. blz. 63.

O(do), de generaal-abt van Prémontré (1171-1174), verdedigt in een schrijven aan W(ilmar), bisschop van Brandenburg, het recht van het Generaal Kapittel van de premonstratenzer orde, abten van deze orde om gegronde redenen af te zetten zonder hun bisschoppen daarin te horen.

* Deze gegevens zijn mij met grote welwillendheid verstrekt door Dr. Patrick Braun, redacteur van *Helvetia Sacra* te Basel.

¹⁾ Tijdens het pontificaat van Innocentius III heeft Prémontré zes abten gekend.

²⁾ Dit antwoord past geheel in het kader van de bestrijding der ketterijen op het 4de Concilie van Lateranen. Zie ook J.B. VALVEKENS, *Acta et Decreta Capitulum Generalium Ordinis Praem.* blz. 4, *Capitulum Generale anni 1209 statuit de apostatis.*

Reverendo domino suo W.¹⁾, Dei gracia Brandenburgensi episcopo, D.²⁾ vocatus abbas in Premonstratum pauper³⁾. A quam pluribus relatoribus accepimus, quod quidam de vestra vicinia et de fratribus vestris obloquuntur et submurmurant, mirantes qua ratione capitulum Premonstratense inconsultis episcopis suis presumat deponere abbates suos. Nos vero vobis tamquam patri nostro et defensori et conservatori Premonstratensis institutionis libenter aperimus, qualiter factum nostri capituli ratio evidentissima approbat et corroborat nec aliquatenus episcopali dignitati hoc obviat. Novit siquidem vestra sanctitas, quando aliquis clericus, seculum nequam relinquens, ad nostrum confugit magistrum, cui supponatur eligit, primo omnium universam proprietatem et voluntatis et rerum abicit, resignat et exfustucat. Deinde usque ad mortem manu obedire se magistro promittit. Si vero contingat quod forte in abbatem congregacio alicuius episcopi eum eligat et eum cum episcopo vel litteris eius a magistro suo expostulet in procuratorem, ipse prelatus cui obedit, si forte utile cognoverit, fratrem petitem episcopo et electoribus liberum dimittit et absolvit, salvis consuetudinibus Premonstratensis capituli, que pro salute animarum sunt constitute. Talique lege et condicione frater a magistro expositus ab episcopo et electoribus suscipitur in abbacia, magister constituitur. Deinde in proximo capitulo ille qui noviter provisor est constitutus ab ipso, qui eum exposuit, tamquam pater omnibus patribus in capitulo presentatur. Et ipse idem digito extento mandatis capituli irrefragabiliter obedire pollicetur.

Propterea igitur quem episcopus ea condicione quam prescripsimus cum ipsis electoribus fratrem recepit et ipse idem frater in novitate sue conversionis est postmodum pater creatus, institutis patrum nostrorum se subiecit, nichil prorsus adversum episcopum vel ipsum fratrem agere credimus, si pro rigore ordinis conservando illum suis peccatis exigentibus iusto iudicio prelacione sibi commissa privamus.

Preterea recordande memorie Eugenii⁴⁾ pape auctoritate in facto isto fulcimur, qui universas nostras instituciones nobis corroboravit et eas

¹⁾ Wilmar was bisschop van Brandenburg van ca. 1161 tot 1173. N. BACKMUND, *o.c.* dl. I, blz. 216.

²⁾ Dodo of Odo was abt van Prémontré van 1171 tot 1174. N. BACKMUND, *o.c.* dl. II, blz. 527. LE PAIGE, blz. 921.

³⁾ Er staat mogelijk *servicium*.

⁴⁾ Paus Eugenius III van 1145 tot 1153.

illibatas et imminutas teneri precepit. Nec indignum hic aliquid presumitur, nisi forte hiis qui ordini subici nolunt indignum et presumptuosum videatur. Quibus vero hec solutio non sufficit, ad capitulum quod proximum instat accedant, ut ibi omnibus oppositionibus suis plenius satisfiat.

Bijlage XI: Betoog over het peculium; fol. I; cfr. blz. 65.

Si dixerit monachus vel monialis non posse se aliter vivere nisi habuerit propria, respondeo cum Christo: Quare turrim edificare cepisti, quam perficere non potuisti? Quare sumptus tuos renunciacionis antea non computasti? Nescisti quia nisi quis omnibus renuntiaverit, non potest Christi esse discipulus? Si dixeris: nescivi, ignorancia tua, inquam, ignorancia iuris est, non facti, nec iuris humani tantum, sed divini precepti ad statum tuum pertinentis. Ideo te non excusat. Attende quod illa ignorancia vincibilis sit, et scire potuisti et scire debuisti. Audisti continue regulam tuam et ewangelium meum et sanctos patres, una voce contra proprietarios pronunciantes exclamaciones. Si dixerit religiosus: abbas et superior dederunt mihi licenciam habendi ea que habeo, respondeo non verba mea, sed per verba pape et iuris canonici ex *De Statu monachorum* capitulo: *Cum ad monasterium sic diceretur: Nec estimat abbas quod super habenda proprietate possit cum aliquo monacho dispensare, quia abdicacio proprietatis sicut et custodia castitatis adeo est annexa regule monachali, ut contra eam nec summus pontifex possit licenciam indulgere*¹⁾. Ex quibus verbis patet, quod licencia abbatis modicum liberat proprietarium, ex quo papa confitetur se non posse qui plenitudinem habet potestatis, imo ut habetur in capitulo: *Monachi: nec peculium quodcumque monachus habere potuerit. Quod si habuerit peculium, nisi sibi pro iniuncta administracione fuerit permissum, a communione removetur altaris. Et qui in extremo cum peculio inventus fuerit et digne non penituerit, nec oblacio fiat pro eo, nec inter fratres accipiat sepulturam*²⁾. Et infra in decretali dicitur: *Abbas autem, qui diligenter ista non caverit, officii sui privacionem se noverit incursum*. Item de illo, qui non paratus sua resignare, dico, quod est in mortali peccato et filius perdicionis pronunciatur, et sic ille nullo est trahendus aut inducendus, ut confessionem alicuius audiat, aut ut aliquid sui officii in persona ecclesie exerceat, quia talis secundum Thomam de Aquino in quarta . . .

¹⁾ *Decret. Greg.* Liber III, Titulus XXXV, Caput VI.

²⁾ *idem.* Caput I.

et Aelbertum mortaliter peccat eciam si non esset excommunicatus. Et ideo, si aliquid habes proprii, in continenti resigna. Nota bene et diligenter post propria etc.

Bijlage XII: Over het visiteren van nonnenkloosters; fol. 1v.; cfr. blz. 65.

Incipit tractatus de visitacione sororum

Qualiter visitentur ecclesie sororum colligi potest aliqua distinctio ex capitulo de sororibus¹⁾. Quedam tamen inquisitiones ipsis competentes possunt formari ex diversis capitulis aliarum distinctionum prout visitatoribus secundum varias consuetudines diversarum ecclesiarum videbitur expedire. Siquidem in primis potest a magistra priorissa et quibusdam aliis maturioribus exigi iuramentum de dicenda veritate. Alioquin status loci vix intelligitur. Quo facto inquirantur et ipse sorores a visitatoribus secreto et singillatim de quatuor elementis principalibus, sine quibus nulla religio recipit incrementum, hoc est: pace sancta concordia, obedientia, castitate et abdicacione proprietatis, sicut nec maior mundus nec minor, id est homo, subsistere potest absque hiis elementis: aqua, terra, igne et aere.

De primo inquiratur si alique sorores habeant perpetuum odium adinvicem. Item si alique sint litigiose, iurgando, conviciando, secreta ordinis et sororum extraneis prodendo, querimoniam parentibus vel aliis faciendo. Tales enim pestes communes sunt apud moniales.

De secundo inquirendum est, si debita reverencia et obediencia hiis, quibus tenetur, exhibeatur, et si alique sint rebelles et contumaces in capitulo vel extra.

De tercio inquiratur si aliqua soror sit infamis de lapsu carnis vel suspecta familiaritate.

De quarto inquiratur si alique sint proprietarie et si proprietarie sorores excommunicentur a prelato certis temporibus. Item inquiratur de hiis, que habent singulares redditus, si convertant ad speciales usus vel communes quod ipsarum superest necessitati. Aliquando. si laucius vivunt, si dant sine licentia et accipiunt speciales ex proprietate.

Post hec et hiis similia inquiratur diligenter de recepcione sororum si aliqua symoniacum habeat ingressum, quod, heu, apud plures nimis est usitatum. Item recepte, completo ad minus undecimo etatis anno, faciant professionem, nam antea sufficit sponsio seu solempnitas quam fecerant

¹⁾ LE PAIGE, blz. 825.

in recepcione. Item si aliquę seculares puelle demorentur in claustro ad nutriendum vel instruendum. Item si aliqui hospites morantur in claustro cum sororibus ultra triduum, nisi cessent a divinis vel quandoque exeunt et iterum revertantur faciendo moram triduanam. Item si aliquę seculares persone comedant carnes cum sororibus in claustro. Item si aliquę sorores exeant septa sua vel aliquę intrent contra ordinis instituciones. Item inquiratur si aliquę sorores pro aspectibus, vaniloquiis et deductio- nibus irregularibus virorum fenestras consueverint frequentare. Item visitatores non solum inquirant, sed etiam inspiciant de uniformitate ordinis et habitu sororum si nigra habeant suppellicia, si nimis sint ampla, rugosa vel caudata. Item inspiciant et inquirant ne pepla et alia velamina capitis croceata vel more seclarium crispata seu alias sint ordinata. Item inspiciant ne habeant monilia, annulos seu vascula musci seu alias res inordinatas. Item ne nutriant comam capitis et crines apparere faciant circa frontem que sunt signa luxurie. Item inspiciant et inquirant si communiter, exceptis infirmis, chorum frequentent et si omnes hore canonice et ad minus una missa normaliter et per notas a conventu cantentur in ecclesia. Item inspiciant et inquirant si ostia claustrı habeant intrinsecus et extrinsecus debitam clausuram et si diverse sint claves et a diversis custodiantur. Item inquirant et inspiciant si dormitorium nocturno tempore claudatur et illuminetur et ne aliqua sororum post completorium sit absens exceptis infirmis. Item inspiciant ne sint in dormitorio aliqua superflua et inordinata et ne lecti in anteriori parte sint obvelati ut possit videri ab hiis quorum interest quid ibi agatur et ne plures in uno lecto jaceant vel dormiant districte precipitur. Item inspiciatur in aliis officinis ne sint ibi latibula quasi tentoria ubi societates habent sua contubernia quandoque satis periculosa. Item ne sint ibi bestiole vel avicule vel alia que prohibet ordo et ne res alienas custodiant sine scitu superioris. Item inquiratur si capitulum cotidianum servetur et si culpe proclamantur. Item inquiratur si sorores communiter operentur et ad communem utilitatem et ne fiant singularia et seclaria opera, ut sunt cervicalia auro et serico intexta, laqueata, marsubia et hiis similia. Item inquiratur si sorores confiteantur certis temporibus propriis et non extraneis confessoribus, ut sunt iuniores predicatorum vel seculares. Hoc ille facientes sunt excommunicate. Item inquiratur si silentium custodiat- ur in opere communi et quatuor locis silentio deputatis, et si transgresso- res debita pena puniantur. Item si extra infirmitorium carnes comedan- tur et qualiter infirme procurentur. Item si communiter cum silentio et lectione comedant in refectorio. Item inspiciatur si fenestre seu rote, per

quas datur et accipitur, et etiam fenestre auditorii religioni congruant, si debitas custodias et clausuras intrinsecus habeant et inspiciant si septa sororum sufficienter sint munita. Item in aliquibus locis, si detur occasio sub iuramento, inquiratur de choreis saltacionibus et ludis theatralibus seu scurrilibus que produnt lasciviam et procurant. Item non negligatur inquirere de sortilegiis incantacionibus maledictis, interpretacionibus veneficiis et aliis maleficiis in quibus hodie genus hominum magnam habet fiduciam²⁾ et habent quandoque libellos de talibus tristificis conscriptos, qui sub excommunicatione requirantur, repente comburantur, habentes et exercentes acriter puniantur. Item inquirant intus et extra de cappellanis et conversis si religiose et ordinate vivant et si provisores et alii res ecclesie pertractantes sint fideles et studiosi et si computum reddant certis temporibus etc. Non reddere computum certis temporibus per dispensatores rerum temporalium est destructio et totius monasterii deperditio. Hoc teneas.

Bijlage XIII: Over de keuze van prelaten; fol. 2v.-4; cfr. blz. 65.

*Modus celebrandi electiones prelatorum*¹⁾

Primo quando intraveritis capitulum dicatis mediocri voce: Benedicite. Quo dicto procedatis hoc modo: Ecce dilectissimi. Nuper reverendus in Christo pater et dominus noster dominus Premonstratensis abbas²⁾ nobis quoddam mandatum direxit, et, gratia exequendi idem mandatum, ad istam venerabilem accessimus ecclesiam. Assumptis nobiscum venerabilibus patribus et dominis Varlarensis et Schedensis ecclesiarum prepositis. Sed antequam procedamus in negotio nobis commisso, volumus, ut de eodem mandato nobis directo certificemini, et idcirco legatur. Tunc surgat cappellanus vel alius et legat.

In receptione cessionis dicatis: Auctoritate Dei et ordinis nobis in hac parte specialiter commissa absolvimus vos ab onere et cura, dignitate et abbacia vel prepositura huius ecclesie. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

Dum pro electione celebranda intraveritis capitulum, dicto: Be-

²⁾ «le XVe siècle est le grand siècle de la sorcellerie», *Histoire de l'Église*, dl. 14. E. DELARUELLE, E.R. LABANDE, PAUL OURLIAC, *L'Église au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire*, Parijs 1964, blz. 831.

¹⁾ LE PAIGE, blz. 881.

²⁾ Hoogstwaarschijnlijk Johannes. Zie voetnoot 23.

nedicite, si omnes fratres assint queratis a priore. Et responso quod sic, faciatis legi statutum de eleccione et incipiatur ibi: *Sane cum aliqua ecclesiarum*, usque ad illum locum: *Caveat autem pater abbas*³⁾. Quo statuto lecto dicatis sic: Carissimi in Christo. Audivistis in hoc statuto, quod in electionibus faciendis primo est invocanda Spiritus Sancti gratia. Invocemus igitur eam, ut in hac electione det vobis recta sapere quatenus talem personam possitis eligere, que ecclesiam istam tam in spiritualibus quam in temporalibus possit salubriter gubernare. Et hiis dictis, surgatis et incipiat: Veni Creator. Quo ymno percantato dicatis versiculum: Emitte spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terre. Collecta: Oremus. Assit nobis, quesumus, Domine, virtus Spiritus Sancti que et corda nostra clementer expurget et ab omnibus semper tueatur adversis. Per Christum Dominum nostrum.

Post hec sedeatis et dicetis: Sicut nunc audistis ex statuto, per viam compromissi, quia est magis pacifica⁴⁾, procedendum est ad electionem. Nec valet electio nisi omnes electores assumpti a conventu consenciant in personam ydoneam, nisi aliter ab ipsis electoribus per conventum, de consilio patrisabbatis vel gerentis vices eius, fuerit ordinatum, vel nisi forte communiter ab omnibus inspiracionem absque vicio celebrata. Consuetus autem modus compromittendi in electionibus faciendis in ordine nostro est, ut duo fratres fidedigni assumantur a communi conventu, qui quidem duo, mediis eorum iuramentis, alios quinque eligant melioris opinionis, qui quinque per electionem canonicam provideant de persona ydonea et honesta, eciam mediis eorum iuramentis desuper prestandis. Et hunc modum precipimus vobis observare. Hiis premissis dicatis, quod in duos concordent, qui alios quinque eligant, et exeatis capitulum donec conventus duos elegerit, et tunc ad capitulum redeatis et eosdem duos jurare faciatis, ut quinque eligant magis utiles quos et ydoneos crediderint ad eligendum prelatum.

Modus iurandi duorum electorum.

Nos, assumpti a conventu ut electores, eligemus, qui ecclesie nostre vacanti providebunt in pastorem, remoto vicio, omni odio et gracia sive mundano favore, secundum Deum et bonam conscienciam, et nominabimus electores quinque, quos ad ipsum negocium peragendum intellexerimus ydoneos. Sic nos Deus salvet et hec sancta Dei verba que manibus nostris tangimus.

³⁾ PL. LEFÈVRE, *Les Statuts de Prémontré*, Leuven 1946, blz. 98-100. LE PAIGE, blz. 803b-804a.

⁴⁾ J.B. VALVEKENS, *o.c.*, blz. 59.

Postquam autem duo premissi alios quinque nominaverint, eosdem simili modo iurare faciatis, ut personam magis valentem et utilem ad regendum ecclesiam istam tam in spiritualibus quam in temporalibus sibi eligant prelatum.

Modus iurandi quinque electorum.

Nos electores assumpti a capitulo et in nos collata potestate, ut vice omnium providebimus ecclesie nostre vacanti in pastorem, remoto vicio, omni odio et gracia sive mundano favore, secundum Deum et bonam conscienciam per canonicam electionem, quem magis ydoneum et utilem in temporalibus et spiritualibus istius ecclesie intellexerimus. Sic nos Deus salvet et hec sancta Dei verba que manibus nostris tangimus.

Hiis verbis eligatur prelatus: In nomine Domini. Amen. Ego talis cum ceteris electoribus meis eligo talem in abbatem vel prepositum et pastorem huius ecclesie.

Hiis verbis confirmabitis electionem: Auctoritate Dei et ordinis et nobis in hac parte specialiter commissa approbamus, ratificamus et confirmamus hanc electionem. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen. Deinde cantatur: Te Deum laudamus. Quo cantato dicatis: Salvum fac servum tuum. Deus meus sperantem in te. Oremus. Collecta: Pretende Domine famulo tuo dexteram celestis auxilii, ut te toto corde perquirat et que digne postulat consequatur. Per Christum.

Post hec recitabitur status ecclesie, et recessus ita scribitur: Nos, Merselius de Macharen, Dei patiencia prepositus Bedeburgensis, notum facimus universis quorum interest, quod anno Domini millesimo quadringentesimo quadragésimo quinto, mensis aprilis die veneris decima septima, cessione facta coram nobis auctoritate domini nostri Premonstratensis abbatis a domino Frederico Rogge dudum preposito ecclesie Cappenbergensis, et electione celebrata in eadem ecclesia de domino Hermano Coninxberge nobis presentibus et regentibus eandem electionem auctoritate premissa, assumptis nobiscum venerabilibus patribus Varlarensis et Schedensis ecclesiarum prepositis. Debebat dicta ecclesia tantum et debebatur eidem tantum domo scophata usque ad nova. Datum anno, die quibus supra.

Forma iuramenti per prelatum prestandi

Ad sancta Dei ewangelia et in verbo sacerdotii solempniter iurabit, quod ipsum monasterium in spiritualibus et temporalibus bene et fideliter gubernabit. Eoque bonos et probos exaltabit, malos et reprobos, si qui fuerint, quod absit, rite et viriliter corriget secundum dicti ordinis Premonstratensis instituta. Insuper iura et libertates ordinis et monasterii

predictorum, eciam privilegia et statuta ipsorum pro posse contra quascumque personas manutenebit et defendet. Item obedienciam et reverenciam quam secundum privilegia et statuta dicti ordinis Reverendissimo patri et domino nostro Premonstratensi abbati et superioribus eiusdem Premonstratensis ordinis, eorumque commissariis, exhibere tenetur, exhibebit et fideliter prestabit. Sigilla quoque prelature tunc sibi commissa bene et fideliter custodiet ac ipsis bene et iuste utetur nec ex eisdem aliquid sigillabit vel sigillare sufferet quodlibet, quod in preiudicium, dampnum, iacturam aut disperdium Premonstratensis ordinis et monasterii antedictorum possit et debeat quovismodo redundare.

Bijlage XIV; fol. 56; cfr. blz. 66.

De proprietariis

Cum secundum ewangelicam veritatem nichil proderit homini si totum mundum lucretur et anime sue detrimentum paciatur, quod nonnulli nostri ordinis canonici et conversi minime attendentes, sed negociacionem illicitam exercentes, oves, vaccas, animalia porcionariis concedentes et alia bona apud seculares deponentes ut fructus medios percipiant, ut emolumentum aliquod consequantur ex eisdem, sic proprietatis vicium latenter incidentes, in grave ipsorum et tocius ordinis scandalum, dampnationem et periculum animarum, Nos, huiusmodi scandalis et animarum periculis pro viribus obviare cupientes, statuimus, ut quicumque nostri ordinis canonicus vel conversus convictus vel confessus fuerit, vaccas, oves seu quevis animalia vel alia quecumque mobilia porcionariis ad partem tradere, abbatibus, provisoribus, pitanciariis seu aliis negocia ecclesiarum de licencia prelatorum suorum gerentibus dumtaxat exemptis, qui bladum, avenam, vinum seu quevis alia in quibus natura proprietatis vel fraus possit percipi vel notari, emere seu vendere presumpserint, nisi sit de provisione domorum vel officiorum suorum sibi a suis prelati specialiter commissorum, proprietarii reputentur et tamquam proprietarios statuimus puniendos. Statutum autem huiusmodi ad illos, qui porcionaria animalia ac quelibet alia mobilia apud seculares habent, extendimus, nisi ea infra mensem, postquam de statuto huiusmodi constiterit, in manus suorum resignaverint prelatorum. Canonici et conversi, qui premissa sciverint vel eisdem consenserint, nisi infra mensem prelati suis intimaverint, sunt simili pena puniendi.

¹⁾ Dit besluit is een goede aanvulling bij de andere besluiten, die vermeld staan bij J.B. VALVEKENS, o.c., blz. 97-100.

Bijlage XV; fol. 56v.; cfr. blz. 66.

De inobediencia fratrum extra manentium

Cum prepositi sororum seu quivis alii prelati nostri ordinis pro parrochialibus ecclesiis, ad presentationem eorum spectantibus deservendum, canonicos aliarum ecclesiarum ordinis nostri nonnumquam assumant de licencia prelatorum, qui sunt assumpti cum culpis exigentibus revocandi seu remittendi sint ad claustrum disciplinam ordinis recepturi, ad monicionem seu requisicionem ipsorum prelatorum nolunt curas suas resignare, asserentes non teneri se eis obedire, propter que dampna et scandala in ordine pervenerunt, statuitur, ut quicumque de cetero ad regendas curas parrochialium ecclesiarum ad presentationem alterius ecclesie quam sue spectancium assumentur, si culpis suis exigentibus aut alia iusta causa revocandi fuerint seu remittendi ad claustrum suum, et prelati sui, diligenter requisiti per prelatos ad quorum instanciam sunt assumpti ad regendas ecclesias supradictas, non revocaverint eosdem, ex tunc ad revocationem illorum prelatorum, ad quorum instanciam sunt assumpti, teneantur ad claustra propria reverti disciplinam ordinis pro suis demeritis percepturi. Alioquin penam illorum, qui parrochiales ecclesias quas tenent ad mandatum prelatorum suorum non volunt resignare, ex tunc noverint incurrisse. Prelati autem ecclesiarum a quibus dicti assumpti canonici exstiterint, si eos recipere noluerint, penam supradictam incurrent ipso facto, gravius in sequenti capitulo generali puniendi.

Bijlage XVI; fol. 66v.; cfr. blz. 66.

Statutum de esu carniū

Debilitas nostri temporis, in quo non solum merita sed eciam corpora defecerunt, non patitur antiquorum canonum manere censuram. Et quia qualitas persone in penis seu penitenciis iniungendis sit inspicienda et equalitates cotidie immutentur, non mirum ergo, quod secundum varietatem temporum eciam varientur canones et statuta. Cum ergo in prologo statutorum nostri ordinis expresse caveatur quod transgressores eorundem solum obligentur ad penam non ad culpam, nisi hoc fiat ex contemptu, demptis tribus substantialibus ordinis, ex hiis ergo et aliis causis nos ad hoc moventibus, scilicet ad serenandas conscientias et ad tollerandum scrupulum plurimorum, per modum modificationis duximus statuendum quod omnia et singula statuta de levibus culpis, de victu

et de esu carnum mensionem facientia, demptis ieiuniis adventus feria secunda et tertia post Esto mihi, et etiam feriis sextis per annum, discrecioni et arbitrio singulorum prelatorum respectu suorum subditorum utriusque sexus decrevimus remanere.

Actum apud Sanctum Foillanum anno Dominice Nativitatis 1422, mensis octobris die decima, sedente nostro capitulo generali.

Bijlage XVII: Raadgeving aan oversten; fol. 101; cfr. blz. 67.

Beatus Bernardus utile consilium dat prelatis ceterisque omnibus hiis qui diversis curis gravantur, videlicet quod eligere debent aliquem fidelem famulum, cui omnia committant cum auctoritate, ita quod quicquid faciat sit factum, quicquid iubeat sit iussum, neque facile contra talem querelam recipiant et nihilominus ipsi diligenter advertant ut negotia debite tractentur. Gerson: Qui sic procedunt, proficient. Qui autem per se cuncta disponere volunt neque ullis aliorum consiliis acquiescere, tales seipsos inutiliter involvunt et alios impediunt, subditosque crebro tanto tedio affligunt, ut ad nihil quod utile est sufficiat. Expediit quoque subditis ipsis, si moderate honorentur ac aliquando de bene actis recommendentur. Nam quando post magnos labores semper indignationes reportant, pusillo animo fiunt et quasi de semetipsis desperati naturaliter infirmiores redduntur, nec umquam ad ea que laude dingna sunt consurgunt. Homo autem hilaris et bone spei fortificatur in naturalibus suis et ad grandia confidenter procedit, et precipue quando benevolenter et venerabiliter a superiore prevenitur. Hac practica Julius Cesar usus fuit, qui subditos suos commilitones appellavit, nec umquam eis dolum aut irreverentiam exhibuit. Quare eos tanta fidelitate sibi astrinxit, ut corpus et animam pro se dare promptissimi essent. Factumque est, ut tantorum virorum adiutorio suffultus victor in orbe fieret. Homini namque eius animus naturaliter nobilis est et potestati recalcitrat et ideo facilius ducitur quam trahitur.